

החרם והצנזורה על סרטי קולנוע 'גרמניים' במדינת ישראל, 1948-1967

גיורא גודמן

מבוא

התביעה ל'חרם על גרמניה' הייתה בראשית שנות המדינה התגובה הציבורית השלטת לרצח ההמוני, רק זמן קצר קודם לכן, של מיליוני יהודים בידי גרמניה הנאצית ותחת שלטונה. החרם ביטא לא רק רגשות של שנאה וזעם בציבורים רחבים כלפי גרמניה והעם הגרמני, אלא רצון לכבד את זכר קורבנות השואה ואת רגשות תושבי המדינה הרבים שחוו את השואה בעצמם או איבדו בה את יקיריהם. לנוכח הרגשות העזים בציבור הרחב ואף בחוגי השלטון, החרם היה מדיניותה המוצהרת של ממשלת ישראל כלפי ההנהגות החדשות שצמחו בגרמניה לאחר המלחמה. נטישת מדיניות החרם בשל צרכים כלכליים, כבר בראשית שנות החמישים, והתפתחות הקשרים עם הרפובליקה הפדרלית של גרמניה (גרמניה המערבית) בגלל צרכים ביטחוניים ומדיניים עד לכינון יחסים דיפלומטיים מלאים באמצע העשור שלאחר מכן, עוררו ביקורת חריפה בציבוריות הישראלית והיו נושא למחקר היסטורי נרחב.¹

1 יחיעם ויץ, 'הדגל החלופי: קשרי ישראל עם גרמניה בתנועת החרות, 1951-1967', ציון, סז (2002), עמ' 435-464; הנ"ל, 'משה שרת והסכם השילומים עם גרמניה, 1949-1952', קתדרה, 115 (2005), עמ' 157-194; דוד ויצטום, תחילתה של ידידות מופלאה: הפיוס בין ישראל לגרמניה: 1948-1960, תל אביב 2018 (להלן: ויצטום, תחילתה של ידידות מופלאה); יעקב טובי, החורבן והחשבון: מדינת ישראל והשילומים מגרמניה, תל אביב 2015 (להלן: טובי, החורבן והחשבון); תום שגב, המיליון השביעי: הישראלים והשואה, ירושלים 1992; Yeshayahu A. Jelinek, 'Implementing the Luxembourg 1992 Agreement: The Purchasing Mission and the Israeli Economy', *Journal of Israeli History*, Vol. 18, No. 2 (1997), pp. 191-209; George Lavvy, *Germany and Israel: Moral Debt and National Interest*, London 1997; Daniel Marwedi, *White Washing and State Building*, New York 2020; Roni Stauber, 'Realpolitik and the Burden of the Past: Israeli Diplomacy and the "Other Germany"', *Israel Studies*, Vol. 8, No. 3 (2003), pp. 100-122

מאמר זה בוחן לראשונה את סוגיית החרם על גרמניה באמצעות דיון בפעולות הצנזורה על סרטי קולנוע 'גרמניים': הגדרה רחבה שבמסגרתה נכללו תקופה ארוכה גם סרטים דוברי גרמנית שנוצרו במדינות אחרות. באמצעות שימוש רחב במסמכי המועצה לביקורת סרטים ומחזות – האחראית להלכה ולמעשה על הצנזורה על הקולנוע בארץ, המאמר זורה אור על גיבוש מדיניות החרם הרשמית על גרמניה בבתי הקולנוע בראשית ימי המדינה, ועל הוויכוחים שהתעוררו במהרה, גם בישיבות ממשלה, בשאלת החרם על השפה הגרמנית בסרטים ועוד יותר מכך על הבמות. המאמר מלמד על הלחצים המסחריים ובעיקר המדיניים שהביאו בתוך פחות מעשור מהקמת המדינה להפצה הולכת וגדלה של סרטים דוברי גרמנית מתוצרת אוסטריה ואף גרמניה המערבית על מסכי הקולנוע בישראל. הוא בוחן את עוצמת ההתנגדות שעוררה הקרנת 'סרטים גרמניים' בחלקים מהציבור הרחב, שראו בה פגיעה חמורה בזיכרון השואה, ואת ניסיונות המועצה לביקורת סרטים ומחזות לאכוף לכל הפחות חרם אישי על יוצרי סרטים בעלי עבר נאצי, ולאסור סרטים שתוכנם עלול לפגוע ברגשות בשל אופן ההצגה של תקופת השלטון הנאצי והשואה. התביעה לחרם על סרטים גרמניים והצנזורה שלהם הייתה מבחינה זו ביטוי אחד מרבים – וכזה שטרם נחקר במלואו – לתודעת השואה במדינת ישראל בעשורים הראשונים.² הטענה המרכזית של מאמר זה היא שהכרסום המתמיד בחרם על הסרטים הגרמניים, עד שבוטל סופית בהחלטת ממשלה באפריל 1967, היה פועל יוצא של כוחות מדיניים ומסחריים, שדחקו לבסוף את היחס לסרטים גרמניים ואף לתרבות דוברת הגרמנית מהמרחב הציבורי אל תחום החלטות הפרט.

הצנזורה על הקולנוע במדינת ישראל בעשורים הראשונים

בהיעדר תחרות מקומית עם שידורי טלוויזיה, שיעורי הצפייה בקולנוע בישראל בשני העשורים הראשונים לקיומה היו מהגבוהים בעולם המתועש, והחשיפה העצומה לקולנוע של מבוגרים, בני נוער וילדים גררה באופן טבעי עניין רב בחוגי השלטון וביציבור הרחב במשמעות הפוליטית, החברתית והתרבותית של המוצג על המסכים. הסמכות החוקית והאחריות המעשית לרישוי סרטי הקולנוע ולפיקוח עליהם הייתה בידי המועצה לביקורת סרטים ומחזות (להלן: המועצה לביקורת), גוף ממשלתי-ציבורי שפעל מכוח חקיקה מנדטורית ונקרא בקצרה בדיון הציבורי 'הצנזורה'. המועצה פעלה בחסות משרד הפנים, ושורת פקידים בכירים במשרד שימשו בתפקיד היו"ר שלה. חבריה וחברותיה מונו בידי שר הפנים, והיא כללה נציגים ממשרדי הפנים, החינוך, הדתות והסעד, ומפיקוד המשטרה.

2 על ניצולי השואה ותודעת השואה במדינת ישראל בשני העשורים הראשונים ראו: חנה יבלונקה, אחים זרים: ניצולי השואה בישראל, ירושלים 1994; הנ"ל, מדינת ישראל נגד אדולף אייכמן, תל אביב 2001 (להלן: יבלונקה, מדינת ישראל נגד אדולף אייכמן); דליה עופר, 'מה ועד כמה לזכור מן השואה: זכרון השואה במדינת ישראל בעשור הראשון לקיומה', בתוך: אניטה שפירא (עורכת), עצמאות: חמישים השנים הראשונות, ירושלים 1998, עמ' 171-193; רוני שטאובר, הלך לדור: שואה וגבורה במחשבה הציבורית בארץ בשנות החמישים, ירושלים 2000.

לצידם ישבו נציגי ציבור הקשורים לעולם האמנות או החינוך, רובם אלמונים למדי לציבור הרחב.³ חברי המועצה כחנו בוועדות משנה את תקצירי הסרטים, בצירוף תמונות שהגישו המפיצים. סרט שעורר את סקרנותם הוזמן לציפייה, ואם חשבו שיש לצנזרו, בשלמות או את חלקו, הוא הוקרן בפני מליאת המועצה שהתכנסה כמה עשרות פעמים בשנה ודנה גם במחזות.⁴ ביקורת על הרכב המועצה הביא להרחבתה בתוך עשור ל־18 חברים, בהם דמויות ציבוריות מוכרות כמבקר הקולנוע של דבר, זאב רב־נוף, הסופר והמשורר חיים גורי ועיתונאי מעריב שלום רוזנפלד. גם מינויים אלה לא שינו את האופי ואת התדמית הממסדית של הצנזורה, שרוב חבריה כיהנו בתפקידים שנים ארוכות.⁵ כולם היו יהודים ממוצא אירופאי, וחלקם ניצולי שואה שלעתים התייחסו לכך בעת ויכוח במועצה בעניין סרטים הקשורים לשואה או לגרמניה.

הצנזורה על קולנוע לא הייתה ייחודית למדינת ישראל.⁶ חלק הארי של פעולותיה, כמו במדינות אחרות, עסק בפסילה (או בהתרה) של סרטים או של סצנות של אלימות פלילית או מתירנות מינית מופרזת, במונחי התקופה. מתוך כ־170 סרטים עלילתיים מלאים שנפסלו בישראל עד 1967 – כ־2% מהסרטים שהוגשו לביקורת – שני שלישים נפסלו מטעמים אלה (ועוד כמאה סרטים 'תוקנו' בהסרה של קטעי אלימות ועירום): רובם ככולם היו מתוצרת תעשיית הסרטים של ארצות הברית ומערב אירופה. לצנזורה מטעמי מוסר הייתה תמיכה ציבורית רחבה, בעיקר בדרישה להגן על ילדים ובני נוער, וחלק נכבד מהחלטות המועצה לביקורת הגבילו סרטים 'למבוגרים בלבד'. אך הרוחות המתירניות שהחלו נושבות בעולם המערבי בשנות החמישים והששים לא איחרו להגיע לישראל, ולחץ ציבורי ומסחרי בלתי פוסק על הצנזורה עודד תהליך מתמיד של ליברליזציה בהחלטותיה.⁷ בנוסף לפיקוח מ'טעמי מוסר' על ייצוגי אלימות ומין, הצנזורה על הקולנוע הייתה כלי פיקוח פוליטי שמטרתו מניעת מחאות מבית ומחוץ בנושאים רגישים. כך פעלה הצנזורה

3 החוק המנדטורי קבע שהמועצה לביקורת תכלול לפחות אשה אחת, אך במשך רוב התקופה הנדונה היו בה חמש נשים: מרים איצקוביץ', מנהלת המכון להכשרת עובדים סוציאליים שליד משרד הסעד, יוכבד קופרניק־דוסטובסקי, מהנהלת האקדמיה למוזיקה בירושלים, הציירת רבקה ריגר והמחנכות מרים אשכולי ומרים פקטה־שפירא.

4 שנתון הממשלה, תשט"ו, עמ' 187–188.

5 ר"ן, 'ראיתי, שמעתי: המועצה לבקורת סרטים', הארץ, 2.7.1956; רות בונדי, 'הכניסה למבוגרים בלבד', דבר, דבר השבוע, 5.8.1960; שלום רוזנפלד, 'הרהוריו של צנזור...', מעריב, 2.12.1966; צבי לביא, 'המניע להתפטרות', שם.

6 Sheri Chinen Biesen, *Film Censorship: Regulating America's Screen*, New York 2018; Daniel Biltereyst and Roel Vande Winkel, (eds.), *Silencing Cinema: Film Censorship Around the World*, New York 2013; James C. Robertson, *The Hidden Cinema: British Film Censorship in Action, 1913–1975*, London 1989

7 ישיבת המועצה לביקורת, 19.6.1961, ארכיון המדינה (להלן: א"מ), ג-5058/62; 29.10.1962, שם, גל-3884/6; שלמה גרבר, 'המועצה לבקורת סרטים', הארץ, 4.3.1955; רם עברון, 'דרקון הצנזורה מצמיח ראשים', למרחב, 2.12.1966.

למנוע ביקורת ציבורית על סרטי קולנוע המושתתים על הברית החדשה מחשש שישרתו מיסיונריות נוצרית, ולמניעת הצגה של סרטים שהממשלה חששה כי הקרנתם תפגע ביחסים המדיניים של ישראל, במיוחד כאלה מתוצרת המערב שביקרו את מדינות הגוש הקומוניסטי.⁸ נושא נוסף לצנזורה פוליטית קפדנית היו סרטים דוברי ערבית. חלק גדול מהמיעוט הערבי בישראל הוחזק תחת ממשל צבאי, וכל ביטוי של לאומיות ערבית נאסר להקרנה. דאגה נוספת בקרב הצנזורים – כולם, כאמור, יוצאי אירופה – הייתה שהצפייה בסרטים הערבים עלולה להאט את תהליך הטמעת המוני העולים היהודים ממדינות ערב בתרבות השלטת בישראל.⁹

עם זאת, אף נושא לצנזורה פוליטית-תרבותית על מסכי הקולנוע לא נדון באותה עוצמת רגשות כמו 'הסרטים הגרמניים'. לפי החוק, תפקיד המועצה לביקורת היה לפקח על התוכן המיועד להקרנה, אך חלק נכבד מ'הצנזורה על סרטים גרמניים' היה למעשה חרם כולל על הסרטים בגלל זהות יוצריהם וארץ ייצורם, ולא משנה מה תוכנם. לכן, בעוד שסמכות הרישוי של סרטים בחוק הייתה למעשה של המועצה לביקורת – בגלל חשיבותה הציבורית והמדינית נקבעה המדיניות בפועל בידי שרי הפנים ואף בהחלטות ממשלה, שחברי המועצה נדרשו לבצע, לעתים למורת רוחם.

ראשית החרם על סרטים גרמניים במדינת ישראל

חרם על סרטים גרמניים החל למעשה עוד לפני קום המדינה, ביישוב היהודי בארץ בשנות השלושים, כחלק מתנועת חרם ספונטנית שהתעוררה בעולם היהודי אחרי עליית היטלר לשלטון. באופן פרדוקסלי, מכל הקהילות היהודיות שמחוץ לגרמניה דווקא בארץ ישראל התקשתה התנועה הציונית להטיל חרם מקיף על סחורות גרמניות, בגלל 'הסכם ההעברה' שנחתם עם השלטון הנאצי וסייע להגירתם לארץ של יהודים מגרמניה.¹⁰ כתוצאה מכך, החרם על סרטים מתוצרת גרמניה – שהיו עד אז פופולריים מאד ביישוב היהודי – הפך לפעולת החרם הציבורית הבולטת ביותר.¹¹ מרכיבים רבים היו מעורבים בוויכוח הציבורי

8 גיורא גודמן, "פגיעה במעצמה ידידותית": הצנזורה על הקולנוע בישראל והמלחמה הקרה, 1948-1967, עיונים, 37 (2022), עמ' 121-146.

9 גיורא גודמן, 'הצנזורה על סרטי קולנוע ערביים במדינת ישראל, 1948-1967', שם, 39 (2023) (להלן: גודמן, הצנזורה על סרטי קולנוע ערביים), עמ' 199-224.

10 את החרם על סחורות מגרמניה הובילו צעירים מכל הגוונים הפוליטיים ביישוב, שהקימו באוקטובר 1934 'ועדת חרם מאוחדת' של כל 'ארגוני הנוער'. ועדת החרם נהנתה מתמיכה פסיבית של הוועד הלאומי, ובעיקר מתמיכה ציבורית רחבה שהעניקה מעין תוקף מחייב להחלטותיה. על פעולות הוועדה ראו: הארכיון הציוני המרכזי, J1/3142, J1/33101; על היישוב היהודי והסכם ההעברה ראו: יואב גלבר, 'המדיניות הציונית והסכם ההעברה, 1933-1935', ילקוט מורשת, יז (1974), עמ' 97-152; הנ"ל, 'המדיניות הציונית והסכם ההעברה, 1933-1935', ב, שם, יח (1974), עמ' 23-100.

11 'אתמול לא הרשתה תל אביב הלאומית להציג סרט גרמני על מסך הקולנוע', דואר היום, 14.5.1933; 'לבעלי הקולנוע בת"א ולסוכני הסרטים', דבר, 6.1.1935; א.ק. [אורי קיסרין], 'בד' אמות של המחרימים...', דואר היום, 18.1.1935; 'על סרטים מתוצרת גרמניה', הארץ, 10.5.1935; אליעזר לובראני, 'גולו את

שהתנהל ביישוב בשאלה זו בשנות השלושים: להט ציבורי אנטי-גרמני המתנגש עם צרכים 'מדיניים'; לחצים מסחריים מצד יבואני הסרטים ובעלי בתי הקולנוע; ויכוחים סביב הזהות האתנית והאידיאולוגית של יוצרי הקולנוע הגרמני; היחס לשימוש של העולים החדשים בגרמנית, וסוגיית הסרטים דוברי גרמנית מתוצרת אוסטריה ומדינות אחרות במרכז אירופה. כל אלה יחזרו על עצמם בצורה כזו או אחרת במדינת ישראל ויידונו במאמר זה, אך בשני הבדלים חשובים.

ההבדל הראשון הוא שהחרם ביישוב היהודי בתקופת המנדט היה פרי ארגון וולונטרי ושכנוע ציבורי, כיוון שהסמכות החוקית לצנזר סרטים גרמניים, בשלמותם או בחלקם, הייתה בידי השלטונות הבריטים ששיקוליהם היו אחרים.¹² במדינת ישראל, לעומת זאת, החרם או הצנזורה על סרטים גרמניים נאכפו בכוח החוק על ידי מוסדות המדינה. השני הוא שהחרם בשנות השלושים – האפשרות לייבא סרטים מגרמניה הסתיימה בכל מקרה אחרי פרוץ מלחמת העולם השנייה – היה צעד מחאה נגד שלטון קיים, זה של גרמניה הנאצית, וחלק מלחץ יהודי עולמי למען היהודים הנרדפים החיים בתחומיו. החרם והצנזורה על סרטים גרמניים לאחר קום המדינה היו, לעומת זאת, תגובה ציבורית לפשעי שלטון שחלף מהעולם אך ביצע לפני כן רצח עם שבשנות השלושים טרם נודעו ממדיו הנוראים. מכאן, ששאלת החרם והצנזורה על סרטים גרמניים במדינת ישראל נגזרה לא רק מיחסי המדינה בהווה עם גרמניה הבת-ר-מלחמתית והנהגתה החדשה, אלא גם מתודעת השואה ומהתחשבות ברגשותיהם של כחצי מיליון שורדיה שחיו בישראל בתום העשור הראשון לקיומה: כרבע מאוכלוסייתה.¹³

כבר עם ראשית פעולת הצנזורה על הקולנוע במדינת ישראל, בסתיו 1948, ביקש מפיץ סרטים לחדש היתרים שהיו ברשותו מהצנזורה המנדטורית להקרנת כמה סרטים גרמניים שהפיקו יהודים לפני התקופה הנאצית. הבקשה עוררה ויכוח בין חברי המועצה לביקורת, הראשון מבין רבים. הסוגייה הופנתה לשר הפנים, יצחק גרינבוים, ודעתו הקובעת הייתה שטרם הגיעה העת להתיר 'סרטים בשפה הגרמנית'.¹⁴ באוגוסט 1949, לאחר שמפיץ אחר בירר האם ניתן לייבא סרטים שאינם דוברי גרמנית ושהופקו בידי בעלות הברית על אדמת גרמניה, ציין ראש אגף הקולנוע במשרד הפנים שישראל אינה מייבאת מגרמניה ואוסטריה אפילו סחורות חיוניות, כדי שלא ייווצר רושם ש'הכל כבר נשכח'. שנה לאחר מכן אושררה ההחלטה העקרונית לאסור הקרנת סרטים מתוצרת גרמניה ואוסטריה, 'ולו גם בתרגום

החרפה! דבר, 18.7.1935; הנ"ל, 'הסרט האוסטרי', שם, 23.7.1935; 'על הסרטים הגרמנים והאוסטרים', שם, 5.8.1935; 'סרטים גרמנים שמחוץ לגרמניה מותרים או אסורים?', הארץ, 15.3.1936; 'הבאמת יציגו בארץ ישראל סרטים גרמניים?', הבקר, 3.11.1940.

12 גיורא גורמן, 'הצנזורה על הקולנוע בתקופת המנדט הבריטי, 1921-1948', ישראל, 27-28 (2021), עמ' 241-270.

13 יבלונקה, מדינת ישראל נגד אדולף אייכמן, עמ' 49.

14 דו"ח מהישיבה הראשונה של המועצה לביקורת, 7.9.1948, א"מ, ג-718/8; 'קלינוב, יומן מס' 30, 31.10.1948, שם, ג-717/40.

עברי¹⁵. יוצא מכלל זה היה ארוכה היא הדרך (*Lang ist der Weg*), סרט פרו־ציוני דובר יידיש, פולנית וגרמנית שהופק במינכן ועסק בגורלו של צעיר יהודי פולני, בגילומו של ישראל בקר, במהלך השואה ולאחריה. הסרט, שכלל גם קטעים תיעודיים, הוקרן בישראל באביב 1949 וזכה לביקורות טובות, אך אף עיתון לא התייחס לעובדה שגם יוצרים ושחקנים גרמניים השתתפו בהפקתו. רק עיתון הארץ העלה 'הרהורים' על כך שהצנזורה התירה, בשונה ממדיניותה, סרט שהופק על אדמת גרמניה ושעצם הפקתו, אף אם ביוזמת שחקנים יהודים, עשוי להתפרש כניסיון 'למרק מרוק מלאכותי חלקי את כובד הפשע הנאצי'¹⁶. עדות נוספת לרגישות המועצה לביקורת כלפי גרמניה והתרבות הגרמנית הייתה הצנזורה שהיא הטילה על יומני החדשות הקולנועיים, מדיום שגם עליו הייתה אחראית. בהתאם להחלטתה 'שלא להבליט את קימומה של גרמניה' נפסלה ביומני הקולנוע האמריקאים המיובאים כל סצנה הקשורה בגרמניה המערבית, כגון: גלגול חביות יין במינכן, אשה המגדלת נמרים בביתה בכרלין או אימוני סקי בבוואריה.¹⁷ עם זאת, גרמניה ואוסטריה – והשפה הגרמנית – לא נעלמו לחלוטין ממסכי הקולנוע. בקיץ 1951 התלונו מבקרי קולנוע בדבר ובמעריב נגד הצנזורה שהתירה את ראיתי את ברלין (*The Big Lift*), סרט שנושאו הרכבת האווירית האמריקאית שפרצה את המצור הסובייטי על ברלין ב-1948. בסרט, שצולם בהריסות ברלין בשיתוף עם צבא ארצות הברית, כיכבו מונטגומרי קליפט ופול דאגלס כאנשי צוות אוויר אמריקאים המנהלים רומנים עם שתי צעירות גרמניות ומעריכים מחדש את עמדותיהם כלפי האויבים לשעבר. הסרט אף כלל כמה שירים בגרמנית המבוצעים במועדון לילה ובבית קפה, כולל מפי אחת הגיבורות. ההטפה הקולנועית בסרט לפיוס ולחינוך לדרכי הדמוקרטיה של 'הגרמנים שידיהם מגואלות בדם אחינו' הביכה את הקהל הישראלי, טענו המבקרים. לנוכח מאמצי הדיפלומטיה הישראלית להילחם בנטיות בינלאומיות כאלה, המסר המדיני שהשתמע לדעתם מהתרת 'תעמולה' כזו בישראל היה 'משגה חמור' של הצנזורה.¹⁸

- 15 מי' קלינוב לי' קיסילוב, 22.8.1949, שם, ג-717/40; 'החלטות עקרוניות של המועצה לבקורת סרטים ומחזות שנתקבלו בתקופה 1.5.50-30.11.50', שם, ג-718/8.
- 16 י' איזנברג, 'ארוכה היא הדרך', הבקר, 21.3.1949; 'הצגת בכורה עולמית של "ארוכה היא הדרך"', חרות, 21.3.1949; 'ארוכה היא הדרך', מעריב, 25.3.1949; 'בדים: ארוכה היא הדרך', הארץ, 31.3.1949. הסרט הופק במהלך שנת 1947 בידי יוצרי סרטים יהודים במינכן, בסיוע הג'וינט והצבא האמריקאי, ובהשתתפות קבוצת שחקני תיאטרון ניצולי שואה בראשות בקר, אך גם במאי ושחקנית ראשית גרמניים שהיו פעילים בתקופת הרייך השלישי. עור על הפקת הסרט ראו: Robert R. Shandley, *Rubble Films: German Cinema in the Shadow of the Third Reich*, Philadelphia 2001, pp. 94–101.
- 17 מי' קיסילוב לטונטסיס סנטורי פוקס, 30.4.1951, 7.5.1951, 11.5.1951, 12.6.1951, 5.10.1951, 24.10.1951, 23.12.1951, א"מ, ג-9056/18.
- 18 ב' דוד, 'איה הצנזורה?', דבר, דבר השבוע, 15.6.1951; ש.ת., 'שיחות מעריב: ראיתי את ברלין', מעריב, 17.6.1951.

ביקורת קולנית הרבה יותר הוטחה בצנזורה כעבור כמה חודשים, בעת הקרנת הסרט השווייצרי **ארבעה בג'יפ** (*Die Vier im Jeep*). עלילת הסרט עסקה במתח שבין שוטר צבאי סובייטי לשלושת עמיתיו נציגי מעצמות המערב, המסיירים במשותף בווינה הכבושה והמחולקת בין בעלות הברית לשעבר. עימות נוצר בין הארבעה בשל הוראה למסור לשלטונות הסובייטים זוג אוטורי: הבעל שבוי מלחמה נמלט. הסרט, שחלקו דובר גרמנית, הותר כנראה כיוון שיוצרו היו יהודים, הבמאי ליאופולד לינדטברג והמפיק לזר וכסלר, ומתוך גאווה מקומית על כך שאת השוטר הסובייטי גילם יוסף ירין, בהופעת הבכורה של שחקן ישראלי בסרט זר. עם זאת, פוליטיקאים ומבקרים מהקצה הפרו-סובייטי של הקשת הפוליטית הישראלית ועמו על התיאור ההומני של השוטר האמריקאי, בניגוד לעמיתו הסובייטי הגס וחסר ההומור. חבר הכנסת משה סנה ממפ"ם הגיש שאילתה בכנסת שבה קשר בין העוינות לברית המועצות לבין טיהור הגרמנים, וציטט מדברי מבקר דבר – עיתון שאין לחשוד בו, כך ציין, באהדה יתרה לברית המועצות או בעוינות למערב – שהביע צער ש'אנשנו' נתנו ידם לסרט המתייחס באהדה לאיש ש'חלאתו הרוחנית כחייל נאצי' איננה מוזכרת כלל. סנה דרש לאסור את הסרט, אך שר הפנים משה שפירא הגן על החלטת הצנזורה והתעקש שהוצאו מהסרט 'כל החלקים העלולים להתפרש כרחמים כלפי שבויי מלחמה נאציים וקרוביהם'.¹⁹

בתחילת ינואר 1952 הותקפה ממשלת ישראל בחריפות משני קצוות הקשת הפוליטית בשל יוזמתם של שר החוץ משה שרת וראש הממשלה דוד בן-גוריון לנהל משא ומתן ישיר על שילומים עם ממשלת גרמניה המערבית. הודעת הממשלה כי היא זונחת למעשה את המדיניות הרשמית של חרם על כל ממשלה המייצגת את העם הגרמני, עוררה ויכוח גדול גם במפלגת השלטון מפא"י, וגררה אסיפות מחאה המוניות וסוערות של מפ"ם והקומוניסטים משמאל, ושל מפלגת חרות מימין: שיאן היה בניסיון פריצה אלים לכנסת של מאות מפגינים שהתקבצו לעצרת של חרות בכיכר ציון הסמוכה.²⁰ הסערה שככה במידה רבה בחודשים שלאחר מכן, אבל הצנזורה המשיכה לעשות כמיטב יכולתה כדי לשמור את גרמניה מחוץ למסכים ולמחשבות של צופי הקולנוע בישראל. ביוני 1952 צונזרה החתימה בכון על הסכם השלום בין גרמניה המערבית לבין ארצות הברית, בריטניה וצרפת, הסכם שמפלגות האופוזיציה תקפו ככעס. ואולם, לנוכח חתימת הסכם השילומים בספטמבר 1952, הצבת משלחת רכש ישראלית קבועה בקלן וגידול ניכר בדיווח החדשותי על גרמניה בעיתונות הישראלית, הפכה הצנזורה ביומני הקולנוע על כל המתרחש בגרמניה לחסרת טעם. ביולי 1954 בוטל האיסור על הקרנת קטעי חדשות מגרמניה ביומני הקולנוע.²¹

19 'ה-4 בג'יפ סרט אנטי-סובייטי', על המשמר, 28.10.1951; 'סרטים: ארבעה בג'יפ', שם, 6.12.1951; 'לא נשלים עם זריעת שנאה לססס"ר הידיד הגדול של עמנו', קול העם, 3.12.1951; 'י"מ ניימן, יוסף ירין ב-"4 בג'יפ"', דבר, 14.12.1951; דברי הכנסת, 28.1.1952.

20 טובי, החורבן והחשבון, עמ' 222-256.

21 מי' אברזי לחברת פוקס, 18.6.1952, א"מ, ג-9056/19; ישיבת המועצה לביקורת, 18.7.1954, שם,

האיסור שהטילה המועצה לביקורת על השימוש בשפה הגרמנית

בעוד שהאיסור העקרוני על סרטים מתוצרת גרמניה ואוסטריה לא עורר כל התנגדות, יחסה המוצהר של הצנזורה לשפה הגרמנית הפך במהרה לנושא למחלוקת ציבורית. בחורף 1949–1950 קיימה השחקנית האוסטרית-יהודייה אליזבט ברגנר סידרת הופעות בישראל, שבהן הקריאה שירים בגרמנית ובאנגלית. כעבור כמה חודשים כללה גם הזמרת היהודייה מארצות הברית, ג'ני טורל, את 'שירת האדמה' (Das Lied von der Erde) של המלחין היהודי-אוסטרי בן המאה ה-19 גוסטב מאהלר בתוכניתה, והנושא החל למשוך מעט תשומת לב ציבורית.²² בנובמבר 1950, לאחר דיון ער, החליטה המועצה לביקורת, האחראית על כל ההופעות הפומביות, על איסור מוחלט של השפה הגרמנית במופעי במה וקונצרטים מוזיקליים של אמנים אורחים, כולל קריאה מיצירותיו של היינריך היינה וביצוע שירים של מוצרט ושוברט. לא היה מדובר בשלילת השפה מתוך בוז אליטיסטי או ברצון לעודד עולים חדשים להשתמש בעברית, כפי שהיה באותה תקופה בעניין הופעות בידי ושרטים בערבית:²³ 'נפשנו סולדת למשמע שפה זאת', הסביר בפשטות יו"ר המועצה לביקורת, יעקב קיסילוב, את היחס לגרמנית. הפתרון, לדעת חברי המועצה, היה לעודד אמנים לשיר יצירות של בטהובן, מוצרט, ברהמס ואחרים בתרגום לעברית או לשפות אחרות. בתשובה לביקורת שנשמעה בכנסת בינואר 1951 טען שר הפנים שפירא שאין בהחלטה העקרונית לאסור שירת אריות של מוצרט וברהמס בגרמנית 'כל נסיון לאסור ערכי תרבות שנוצרו בגרמניה. הקניית ערכים אלה לציבור הרחב והוראתם בבתי הספר לא הוגבלו במידה כלשהי'. ההגבלות חלו רק 'על השימוש בפרהסייה בשפה גרמנית בהצגות פומביות, דבר המרגיז חלק מן הציבור'.²⁴ הצנזורה הסבירה שהאיסור הוטל כתגובה לדרישת הציבור, אך באותה התקופה נמצאו רק מעט מאד עדויות לכך בעיתונות הדעתנית.²⁵ יתרה מכך, החלטת הצנזורה הותקפה בחריפות בעיתונים הארץ וג'רוולם פוסט, שחלק גדול מקוראיהם היו ילידי גרמניה ודוברי גרמנית. האם ישראל צריכה, שאל שבתי טבת בהארץ, 'לטפח שנהא' לשפה שבה נוצר חלק מ'אבני היסוד' של התרבות האנושית 'מפני שדור של רוצחים נקט אותה הלשון?' ומה דין האסיפות הפוליטיות והעיתונות המודפסת בגרמנית? טבת טען שהאיסור על שפתם של מייסדי התנועה הציונית, שישראלים רבים עדיין השתמשו בה בענייניהם הפרטיים, המסחריים והציבוריים, הוא מחוסר הגיון ואנטי-דמוקרטי, ויגרום לישראל להיראות מגוחכת

גל-3882/6. על העלייה בשנת 1953 בדיווח החדשותי מגרמניה בעיתונות הישראלית ראו: ויצטום, תחילתה של ידירות מופלאה, עמ' 144–169.

22 'אחרי תקדים אליזבט' ברגנר: ג'ני טוראל תשיר גרמנית', חרות, 16.6.1950.

23 גודמן, הצנזורה על סרטי קולנוע ערביים, עמ' 206–207.

24 דברי הכנסת, 1.1.1951, עמ' 617–618. לדיון ביחסם של אנשי רוח יהודים וציונים לשפה הגרמנית החל משלהי המאה ה-19 ראו: Marc Volovici, *German as a Jewish Problem: The Language Politics of Jewish Nationalism*, Stanford 2020

25 ישיבת המועצה לביקורת, 5.9.1950, א"מ, גל-3882/6; מיו"ר המועצה לביקורת סרטים לשר הפנים, 28.12.1950, שם, ג-3578/57.

בחול"ל. הג'רוזלם פוסט קבע במאמר מערכת שאם הציבור הישראלי סבור באמת שיש לאסור על השימוש בגרמנית במרחב הציבורי או במקומות הבילוי, זה הוא עניין למחוקקים ולא ל'ועדה בדרג נמוך יחסית' כמו המועצה לביקורת, שתפקידה לצנזר תוכן ולא שפה.²⁶ שר החוץ משה שרת התערב אף הוא בנושא בקיץ 1951, בשל סירוב הצנזורה לאשר לשחקן התיאטרון והקולנוע הגרמני הנודע אלברט באסרמן לקיים בישראל סדרת הופעות של הקראת שירה בגרמנית. שרת התנגד ל'שלילה סיטונית של הגרמנית', ולו בשל העובדה שגרמנית היא השפה הרשמית בשווייץ, 'מדינה ידידותית' שישאל קשרה עמה ב-1949 קשרים דיפלומטיים ומסחריים. שרת הדגיש את עברו האנטי-נאצי של באסרמן, שחי כגולה בשווייץ והיה 'נערץ בחוגים רחבים של שוחרי חרות וקדמה', וציין שסירוב לקבלו 'אינו עשוי להרים קרננו בעולם'. בתגובה לפניית שר החוץ אישרה הצנזורה מחדש את התנגדותה העקרונית להופעות פומביות בגרמנית, וקבעה שבאסרמן (שמת כעבור זמן קצר בלי שהגיע לארץ) יוכל לקיים הופעות 'קאמריות' בחוג ידידי ומעריציו, כל עוד אלה לא יפורסמו בציבור.²⁷

באפריל 1953 הותקף הכנר האורח יאשה חפץ לאחר שהתעקש לנגן סונטה מאת המלחין הגרמני ריכרד שטראוס. התקיפה משכה תשומת לב להחרמתם בישראל של מלחינים אנטישמיים וחביבי הנאצים כמו ריכרד ואגנר, ושל מלחינים ששיתפו פעולה עם השלטון הנאצי כמו שטראוס.²⁸ החרם הציבורי על ואגנר ושטראוס היה ונשאר צעד לא רשמי של רשויות שונות בתגובה לחץ ציבורי. המועצה לביקורת עצמה לא סברה באותה עת שיש לה סמכות חוקית לאסור השמעת מוזיקה כלשהי (ללא טקסט) על במות בישראל,²⁹ אך את האיסור העקרוני על שימוש בגרמנית בהופעות היא המשיכה לנסות ולאכוף, למרות שחלק מחברי המועצה חשבו שיש לבטל אותו. ביוני 1955 הופיעה השחקנית הגרמניה-אמריקאית דולי האס, אורחת מברודוויי, בקטעי שירה ופזמון בגרמנית בפני קהל אוהד של יוצאי גרמניה ואוסטריה, למרות שהמועצה לביקורת אסרה על כך מראש. בתגובה, הגישה המועצה תביעה נגד האמרגן גיורא גודיק, שנידון לשבועיים מאסר על תנאי ולתשלום קנס של 25 ל"י.³⁰ בארץ פעלו אמנם שתי קבוצות תיאטרון דוברות גרמנית, בתל אביב ובחיפה,

26 שבתי טבת, 'המועצה לביקורת והלשון הגרמנית', הארץ, 24.12.1950. 'Reader's Letters: Democracy and Censorship', 18.12.1950; 'Editorial: Banning German', *Jerusalem Post*, 19.12.1950

27 ישיבות המועצה לביקורת, 7.5.1951, 26.8.1951, 2.9.1951, א"מ, ג-3578/57; ממשה שרת לשר הפנים, 3.8.1951, שם, ג-3578/57; מ' קיסילוב לשר הפנים, 9.9.1951, שם, ג-3578/57. באסרמן מת שנה לאחר מכן בלי שהספיק להופיע בישראל. ראו, 'באסרמן ירד מן הבמה', מעריב, 23.5.1952.

28 נעמה שפי, טבעת המיתוסים: הישראלים, ואגנר והנאצים, תל אביב 1999 (להלן: שפי, טבעת המיתוסים).

29 בין התזמורת הפילהרמונית למועצה לביקורת נוצר ויכוח משפטי על הגדרת מהותו של 'קונצרט', אך הצנזורה, בתמיכת שר הפנים, התעקשה שבסמכותה לבחון כל טקסט המושמע על במה, גם בלוויית מוזיקה קלאסית. ישיבת המועצה לביקורת, 11.5.1952, 25.5.1952, 1.6.1952, א"מ, גל-3882/6; משר המשפטים ליושב ראש המועצה לביקורת, 27.7.1952, שם, גל-3882/6.

30 'אעגועים לברלין ווינה בשנות השלושים...', מעריב, 13.6.1955; ישיבות המועצה לביקורת, 2.6.1955

שקהל הצופים שלהן היה ברובו מבוגר, אך הופעותיהן התקיימו באולמות קטנים והותרו רק בתנאי שיוגדרו כ'חוג סגור', ללא פרסום מסחרי בעיתונות או מכירת כרטיסים.³¹ היחסים הדיפלומטיים המתהווים עם אוסטריה הביאו במהרה לסיום האיסור המוחלט על השמעת גרמנית על הבמה ובקולנוע בישראל. ישראל כוננה יחסים קונסולריים עם אוסטריה ב-1950, כשהיא מקבלת באופן עקרוני אך בלי התלהבות את עמדת בעלות הברית כי אוסטריה אינה נושאת באחריות למלחמה כמו גרמניה. התגמול כלל מידה של שיתוף פעולה מסחרי, ובעיקר את פתיחת הקונסוליה בווינה כשער למזרח אירופה, שחשיבותו גדלה אחרי שיחסי ישראל עם הגוש הסובייטי החלו להתדרדר.³² יחסים דיפלומטיים מלאים כוננו בתחילת 1956, ורק אחרי שממשלת אוסטריה הסדירה בלחץ אמריקאי את מתן הפיצויים לקורבנות שואה ילידי אוסטריה, אבל האוסטרים לא הסתירו עוד קודם לכן שהם מצפים להפסקת כל אפליה מסחרית ותרבותית של ארצם.³³ בדצמבר 1955 התלונן הקונסול האוסטרי בפני משרד החוץ שעל הזמרת האורחת הילדה צאדק, חניכת האקדמיה למוזיקה בירושלים ועתה כוכבת אופרה בווינה, נאסר לשיר בהופעותיה בארץ אריה בשפת המקור מתוך האופרה 'פידליו' של בטהובן. בעקבות זאת פנה מנכ"ל משרד החוץ, וולטר איתן, לשר הפנים, וטען כי לאור היחסים הדיפלומטיים הרשמיים עם אוסטריה יש לעיין מחדש באיסור על השפה הגרמנית, איסור שפוגע 'בטעם הטוב' ואינו מובן 'אפילו אצל ידידינו המושבעים'.³⁴ ביקורת דומה על איסור השימוש בגרמנית בהופעותיה של צאדק פרסמו גם בעלי טור בולטים בעיתונים מעריב והארץ.³⁵

לנוכח הביקורת הציבורית, ובעיקר הלחץ ממשרד החוץ, הציע יו"ר המועצה לביקורת, זאב מליון, לאפשר 'שילוב שירה (ולא דקלום) בשפה הגרמנית בתוך תכנית של שפות

1955.6.26, א"מ, 3587/33/ג; מהדו"ע המשפטי לפרקליט מחוז ירושלים, 9.8.1955, שם; מפרקליט מחוז ירושלים ליועץ המשפטי, 25.9.1955, שם.

31 רות בונדי, 'במות הלעז של דור המדבר', דבר, דבר השבוע, עמ' 9-11; א"מ, ג-3588/25.

32 Ronald W. Zweig, 'Jewish Issues in Israeli Foreign Policy: Israeli-Austrian Relations in the 1950s', *Israel Studies*, Vol. 15, No. 3 (2010), pp. 47-60

33 'אוסטריה רוצה להקים צירות בישראל', מעריב, 13.7.1955; מ' שמריהו, 'לקראת יחסים דיפלומטיים בין ישראל לאוסטריה', שם, 2.3.1956. הקונסוליה האוסטרית בישראל גילתה עניין כבר בדצמבר 1950 באיסור על הסרט האוסטרי *Der Prozess*. מסגן מנהל המחלקה הקונסולרית במשרד החוץ ליי קיסלוב, 11.1.1951, א"מ, גל-3882/6.

34 מו' איתן לשר הפנים, 14.12.1955, שם, גל-3882/6.

35 ר' עזריה, 'לילה לילה: צדק צדק תרדוף', מעריב, 8.12.1955; ר'ו', 'ראיתי שמעתי: השפה הגרמנית אינה פסולה', הארץ, 12.12.1955; קול העם ביקר את ה'צביעות' שבחתימת 'ברית השילומים המכשיר את הקמתו מחדש של 'הוורמאכט הנאצי', בעוד שהשפה הגרמנית ב'ספרות ואמנות של קידמה ושלום' מוגדרת כ'טרפה'. 'הערות ותגובות: הצנזורה נגד בטהובן', קול העם, 26.12.1956. הזמרת האורחת שרה בהופעתה הראשונה את האריה האמורה בתרגום לעברית, אך בהופעה נוספת לחברי הסגל הדיפלומטי בישראל, בחסות הקונסול האוסטרי, ביצעה שתי אריות בגרמנית ללא לוויתא, לאחר אישור טלפוני בעל פה ממשרד החוץ והמועצה לביקורת. מ'ש' רוזנברג למר מליון, 26.12.1955, א"מ, ג-3588/25.

שונות', בתנאי שהשיר נכתב בגרמנית במקור ולא חובר בידי אדם שהיה 'אויב היהודים'. חברי המועצה נטו להסכים, אך ביקשו את חוות דעתה של הממשלה בנושא.³⁶ בדיון קצר שזו קיימה בינואר 1956 בלט קולם של מתנגדי האיסור על הגרמנית, שר החוץ משה שרת והשר בלי תיק יליד גרמניה פרץ נפתלי, שטענו בין היתר שתרגום לעברית לעולם לא ישתווה לשפת המקור. שר הפנים החדש ישראל ברייהודה, שהביא את הנושא לממשלה, היה איש השותפה החדשה בקואליציה, מפלגת אחדות העבודה, שהייתה ונשארה מתנגדת עקבית לביטול מדיניות החרם על גרמניה המערבית. ואולם, כשר הפנים הופקד ברייהודה עתה על תפוח האדמה הציבורי הלוהט ששמו הצנזורה, והסכים עם חבריו ממפא"י ש'השכל הישר' מורה לאפשר שיר אחד בגרמנית בתוך תכנית שלמה. עם זאת, הוא הדגיש כי הוא עדיין מסתייג 'בנוגע לסרטים שנוצרו בגרמניה'. בסיכום הדיון הסמיכה אותו הממשלה לתת הוראות חדשות בעניין התרת הופעות בגרמנית ולסמן את הסייגים להן, ובהתאם לכך שונתה מדיניות הצנזורה. הצגות שלמות בגרמנית, במיוחד של קבוצות תיאטרון מקומיות, עדיין נאסרו, אך הוחלט שהצנזורה תוכל להתיר קטעי שירה בשפה זו כחלק מתוכנית כללית בשפות אחרות, לאחר דיון בתוכן השיר ובמחברו, ואישורם.³⁷

קץ האיסור על הקרנת 'סרטים גרמניים' במחצית השנייה של שנות החמישים

סרטים דוברי גרמנית נאסרו בארץ בכל מקרה בגלל ייצורם באוסטריה או בגרמניה, אך בלחץ היחסים הדיפלומטיים המתהווים של ישראל החל להיסדק גם האיסור עליהם. אתגר מוקדם, כמו המקרה של ארבעה בג'יפ, היו סרטים מתוצרת שוויץ שהופקו בחלקם או במלואם בגרמנית. ב־1953 התירה הצנזורה את הקרנת הסרט השוויצרי מלון פאלאס (Palast Hotel) שהמפיצים הגישו לביקורת כדובר צרפתית. אך הוא הוקרן בקולנוע 'ארמון דוד' בתל אביב בגרסה דוברת גרמנית, שגררה תוכחה בעיתון חרות על הצנזורה, על בעלי אולם הקולנוע ועל קהל הצופים שלא התרעם על כך. הערה על השימוש בגרמנית נרשמה גם במעריב, אך על המשמר, שפרסם ביקורת שלילית על הסרט, והארץ, שבו התפרסמה ביקורת טובה, לא התייחסו כלל לשפתו.³⁸ הצנזורים, בכל מקרה, דרשו הסברים מהמפיצים, אך משרד

36 ישיבת המועצה לביקורת, 20.12.1955, שם, גל-3882/61; 'דיון בשאלת השימוש בגרמנית בהופעות', הארץ, 20.12.1955; 'איסור הופעות בשפה הגרמנית – בעינו', שם, 21.12.1955.

37 ישיבת הממשלה, 22.1.1956, א"מ, גל-3883/6; ישיבת המועצה לביקורת, 29.1.1956, שם. על היחס המסתייג של אחרות העבודה והקיבוץ המאוחד לגרמניה ראו: אורי יזהר, חלוץ ללא מחנה: תולדות הקבוץ המאוחד בשנות המדינה, 1948-1980, רמת אפעל 2021, עמ' 295-297.

38 'כוכבי קולנוע גרמניים על הבר בת"א: הצנזורה נתנה "ההכשר" – הקהל שוכח', חרות, 14.7.1953; עמי נרב, 'מאולם הקולנוע', על המשמר, 14.7.1953; 'על הברדים', מעריב, 22.7.1953; 'מה חדש בקולנוע', הארץ, 24.7.1953.

החוץ הזהיר מצעד 'העלול' לפגוע ברגשותיה של מדינה ידידותית, שהשפה הגרמנית היא אחת משפותיה הרשמיות'.³⁹

סרטים אוסטריים יצרו עד מהרה בעיות גדולות עוד יותר. בפברואר 1955 הביא שר הפנים ישראל רוקח להחלטת ממשלה את שאלת התרתו להקרנה של סרט אוסטרי בשם **המשפט** (*Der Prozess*), שהופק ב-1948 והתבסס על עלילת דם שהתרחשה בעיירה בהונגריה במאה ה-19.⁴⁰ עולה מווינה הביא לארץ עותק של הסרט כבר ב-1950, אך הקרנתו המסחרית לא הותרה בשל היותו מתוצרת אוסטריה ודובר גרמנית.⁴¹ במהלך הדיון הקצר בממשלה חזר ראש הממשלה שרת על דעתו הנחרצת – שאותה הביע כשר החוץ כבר ב-1951, בדיון על איסור השפה הגרמנית על הבמה – כי החרמת שפה היא 'מעשה אנטי תרבותי'. שרת העבודה גולדה מאיר, מתנגדת נחרצת להתקרבות לגרמניה, הגיבה מיד שהיא מקבלת על עצמה להיות 'אנטי תרבותית'. שר הבריאות יוסף סרלין, מהציונים הכלליים, העלה טיעון שהושמע לא פעם כי איסור על גרמנית בסרטים (או במחזות) אינו הגיוני בשעה שעיתונים מקומיים נדפסים בגרמנית. כך גם הרצאות ואסיפות פוליטיות, הוסיף שרת. ברוב קולות השרים, גם כיוון שהסרט היה רכושו של עולה חדש, הוחלט לאשר את הצגתו בלי שהדבר יהווה תקדים, מה שכמובן קרה במהרה.⁴² בדיון בממשלה לא נרשמה כל התייחסות לעובדה שהבמאי הנודע של **המשפט**, גיאורג וילהלם פאבסט, שיתף פעולה בזמן המלחמה עם מנגנון הקולנוע הנאצי בנסיבות שנויות במחלוקת. השרים כנראה לא היו מודעים לעניין, שעורר את תרעומתם של שני מבקרי קולנוע בולטים כשהסרט יצא למסכים.⁴³

המועצה לביקורת סברה 'כי טרם הגיעה השעה להתרת סרטים דוברי גרמנית בישראל', אך הייתה נתונה ללחץ גובר מצד שגרירות אוסטריה וללחץ מסחרי של מפיצי סרטים מקומיים, שחלקם היו ילידי מרכז אירופה.⁴⁴ בדצמבר 1956 דנה הממשלה פעם נוספת בסרט

39 מש"ב ישעיה לפורום פילם, 14.7.1953, א"מ, גל-3882/6; מהנ"ל למשרד החוץ, 14.7.1953, שם; מש' בנדר למשרד החוץ, 20.7.1953, שם.

40 Lisa Silverman, 'Absent Jews and Invisible Antisemitism in Postwar Vienna: *Der Prozess* (1948) and *The Third Man* (1949)', *Journal of Contemporary History*, Vol. 52, No. 2 (2017), pp. 211–228

41 ישיבת המועצה לביקורת, 12.12.1950, 26.8.1951, א"מ, גל-3882/6. ביולי 1954 הציגה הקונסוליה האוסטרית את **המשפט** בפני קהל מוזמנים כדי לקדם את התרתו. זאב רב-נוף, 'בקולנוע: זיקית', דבר, 2.8.1954.

42 ממשלה שרת למנכ"ל משרד החוץ, 28 בפברואר 1955, א"מ, חצ-2401/8; ישיבת הממשלה, 27.2.1955, א"מ.

43 זאב רב-נוף, 'מדוע הציגו?', דבר, 3.7.1955; יוסף שריק, 'סרט בגרמנית – בבמוי נאצי לשעבר', הארץ, 5.7.1955. על הקריירה של פאבסט בזמן המלחמה ראו: Eric Rentschler, *The Ministry of Illusion: Nazi Cinema and its Afterlife*, Massachusetts 1996, pp. 171–192

44 מא' בינשטוק ליו"ר המועצה לביקורת, 26.3.1956, א"מ, גל-3882/6; ישיבת המועצה לביקורת, 8.4.1956, שם; מא' זוננפלד למר מליון, 12.4.1956, שם; מח' שפירא לז' מליון, 14.5.1956, שם; מז' מליון לשר הפנים, 17.10.1956, שם, ג-5039/93.

מתוצרת אוסטריה, הפעם הפקה מוזיקלית של בית האופרה של וינה בשם **מוצרט הנצחי** (*Unsterbliche Mozart*). שר הפנים מסר לחברי הממשלה שהשגריר האוסטרי בישראל פנה כמה פעמים למשרד החוץ בטענה שאיסור על הקרנת סרטים מתוצרת אוסטריה פוגע בקשרים המתפתחים בין שתי המדינות. בריהודה הציע שתותר הקרנת סרטים דוברי גרמנית מתוצרת אוסטריה ושווייץ, 'בייחוד אם מדובר על סרטים מוזיקאליים'. ראש הממשלה בן-גוריון טען ש'אבסורד' להבדיל בין תוצרת אוסטריה לתוצרת גרמניה, 'אם יש לזה נימוק של רגש ואמוציה', אבל הממשלה קיבלה את דעתו של בריהודה שיש להתיר רק סרטים מתוצרת מדינות שאיתן יש לישראל 'יחסים דיפלומטיים ושפתן גרמנית', כלומר אוסטריה ושווייץ.⁴⁵ כמה סרטים אוסטריים, בעיקר עלילות תקופתיות או ביוגרפיות של מלחינים גדולים, יצאו לאקרנים עד סוף השנה ללא התייחסות ציבורית שלילית. רק באחד מהם, הקומדיה הרומנטית **סיסי בכיכובה של רומי שניידר** ככלתו לעתיד של הקיסר הצעיר פרנץ יוזף, התערבה הצנזורה וביקשה מהמפיץ להשתיק בסצנה אחת את קול ההמנון הגרמני.⁴⁶ **סיסי** וסרטים אוסטריים אחרים משכו בעיקר קהל צופים מבוגר, יוצא מרכז אירופה, וסיפקו בריחה נוסטלגית אל הימים הרחוקים של ריקודי ואלס וגביעי שמפניה, לפני שהתרבות הבורגנית האירופית נשטפה בגל הרצחני של המאה העשרים. לפי נתוני השנתון הסטטיסטי חיו בישראל ב-1956 כ-55,000 ילידי גרמניה ואוסטריה ומספר דומה של ילידי צ'כוסלובקיה והונגריה, שרבים מהם התחנכו על ברכי התרבות והשפה הגרמנית.⁴⁷ הם היו קצת פחות מ-10% מאוכלוסיית ישראל, אך כתבי העיתונות ומבקרי הקולנוע שדיווחו על הנהירה ההמונית לסרטים האוסטריים ציינו שבקהל יש יוצאי ארצות אחרות ואף צעירים יותר, שנמשכו מסקרנות לשפה ולתרבות נשכחת ואסורה עד עתה.⁴⁸

מהרגע שהממשלה התירה להקרין סרטים אוסטריים פנו לצנזורה מפיצים שביקשו להתיר סרטים אוסטריים שבהפקתם הייתה מעורבת תעשיית הסרטים הגרמנית. המועצה לביקורת ושר הפנים פנו שוב לממשלה וביקשו החלטה עקרונית בעניין, למרות שברייהודה ציין במפורש ש'ההסרטה היא ברוב המקרים בגרמניה'. בדיון בממשלה בפברואר 1958 הזכיר שר העבודה ממפא"י, מרדכי נמיר, כי סרטים סובייטיים לא הוחרמו 'גם בימים הקודרים ביותר' של ראשית העשור (כשמדינות הגוש הקומוניסטי הנהיגו מסע תעמולה אנטישמי ואנטי-ציוני), והדבר פתח ויכוח בין השרים על דרגות הרשע של גרמניה הנאצית וברית המועצות, ועל מידת האחריות של אזרחיהן לפשעי מנהיגיהם. היו שרים שחשבו שיש להתיר גם סרטים מתוצרת גרמניה בלבד, אך ברוב קולות הוחלט לקבל את עמדת שר הפנים ולהתיר

45 ישיבת הממשלה, 20.12.1956, א"מ.

46 מז' מליון לאיגל פילם, 21.8.1956, שם, ג-5041/112.

47 שנתון סטטיסטי לישראל, תשי"ח, עמ' 20-21.

48 ר' עזריה, 'לילה לילה: האובת פרנץ-יוזף', מעריב, 4.12.1957; ז' רב-נוף, 'הקיר"ה מצא לו אשה', דבר,

6.12.1957; א' מן, 'סיפור אגדה אוסטרי', הארץ, 10.1.1958; ר' עזריה, 'סרטים גרמנים בכל קולנוע',

מעריב, 21.4.1958.

רק סרטים מתוצרת משותפת של גרמניה המערבית ותעשיות סרטים במדינות אחרות, בתנאי שלא הופקו בתקופת השלטון הנאצי ושתוכנם אינו אוהד את הנאצים.⁴⁹ ההחלטה אפשרה קיום מראית עין של איסור על הקרנת סרטים מתוצרת גרמניה המערבית, ונדרשה ליישב עד כמה שניתן בין התביעה לחרם מוחלט על גרמניה לבין לחצים מסחריים של המפיצים ובעלי בתי הקולנוע, לנוכח הצלחת התרבות דוברת הגרמנית בקרב צופי הקולנוע.

החרם על במאים ושחקנים נאצים

הגבלה נוספת שהממשלה הסמיכה את המועצה לביקורת להטיל הייתה פסילת סרטים שבהם מעורבים מפיקים, במאים או שחקנים בעלי רקע נאצי או אנטישמי. הסרט הראשון שנפסל על רקע זה היה *הקונגרס רוקד* (*Der Kongress tanzt*), סרט הסינמה-סקופ הראשון מתוצרת אוסטריה שעלילתו מתרחשת בסוף המלחמות הנפוליאוניות. הצנזורה התירה את הקרנתו בלי התנגדות בדצמבר 1957, אך הורידה אותו מהמסך כעבור חודש בלבד, לאחר שהקונסוליה הישראלית בווינה אישרה כי במאי הסרט, פרנץ אנטל, ידוע כבעל דעות אנטישמיות ותמך בעבר בנאצים. המפיץ המקומי טען כי חביבתו של היטלר, מגדה שניידר, אימה במציאות של רומי שניידר, כיכבה לאחרונה בישראל כאימה של הקיסרית לעתיד בסרט *סיסי*. כיוון שהמפיץ כבר השקיע בהכנת כתוביות בעברית בלי שידע על הבמאי ועברו, הצנזורה אפשרה את החזרת הסרט למסכים בתנאי ששמו של אנטל לא יופיע ברשימת הקרדיטים.⁵⁰

כדי למנוע בעיות דומות הודיעה המועצה לביקורת לכל מפיצי הסרטים שבעת בקשת היתר להקרנת סרטים דוברי גרמנית, עליהם להצהיר שנאצים לשעבר או מי שידועים כאנטישמים לא השתתפו ביצירתו. הצנזורה גם סיפקה שלושה שמות ראשונים של אמנים שאין לייבא את סרטיהם: פרנץ אנטל, פייט הרלן, במאי הסרט האנטישמי הנודע לשמצה משנת 1940 היהודי *זיס* (*Jud Süß*), והשחקן האוסטרי אוסקר סימה.⁵¹ עד מהרה נוסף לרשימה השחקן האוסטרי אטילה הורביגר, חבר לשעבר במפלגה הנאצית, שהקומדיה בכיכובו *אני ואשתי* (*Ich und meine Frau*), הותרה להקרנה ללא הערה והוצגה בהצלחה בישראל באביב 1958. התלונות החריפות שהתקבלו מהציבור על הורביגר ועל אשתו השחקנית הנודעת פאולה

49 מז' מליון לשר הפנים, 20.11.1957, א"מ, גל-3882/6; מי' ברייהודה למ"מ מזכיר הממשלה, 14.1.1958, שם; ישיבת הממשלה, 9.2.1958, שם.

50 ממ' דק למדור לקשרי חברה ותרבות במשרד החוץ, 12.1.1958, שם, גל-3886/11; ישיבות המועצה לביקורת, 20.1.1958, 2.9.1958, 13.10.1958, 23.3.1958, שם, ג-5042/48; ממ' דק למדור לקשרי חברה ותרבות במשרד החוץ, 23.3.1958, שם; מי' טרופין ליו"ר המועצה לביקורת, 19.2.1958, 24.4.1958, 6.5.1958, 20.8.1958, שם. הצנזורה אסרה לאחר מכן את *הבאל הקיסרי* (*Keiserball*), סרט אוסטרי שביים אנטל (עוד ב-1956) אך הוגש לביקורת רק בפברואר 1960. מל' גרינשפון לס' מלאך, 29.2.1960, שם, גל-45486/40.

51 מז' מליון לכל מפיצי הסרטים בארץ, 2.7.1958, שם, גל-3886/11. על היהודי *זיס* ראו: נעמה שפי, 'היסטוריה של שנאה: היהודי זיס בעין המצלמה הנאצית', *זמנים*, 72 (2000), עמ' 89-98.

וסלי, שכיכבה עימו בסרט, הכריחו את הצנזורה לחקור את עברם,⁵² ותחילה היא קיבלה את פסיקתו של בית משפט לדה-נאציפיקציה באוסטריה כי הורביגר הצטרף למפלגה הנאצית 'מתוך הכרח'. ואולם, שר הפנים ברייהודה טען שנימוק מסוג זה אינו יכול להתקבל על ידי אף 'יהודי כל שהוא' או 'מוסד במדינת ישראל', ולכן הוחלט להחרים את הורביגר אך לא את אשתו, שלא הייתה בעצמה חברת מפלגה. כמו במקרה של הקונגרס רוקד, גם כאן אפשרה הצנזורה הקרנת סרטים עם הורביגר שהותרו לפני הכרזת האיסור, אבל ברייהודה כתב אישית לאחד המפיצים כי הוא 'מתבייש' בכך שיש יהודים 'המוכנים ללכת לראות פילם עם שחקן נאצי, המוכנים להציג פילם כזה בקולנוע השייך להם או מביאים פילם כזה לשם הפצה'. בינואר 1959 פנה השגריר האוסטרי למשרד החוץ בעניין החרמתו של הורביגר, אבל גם שם לא קיבלו את טענתו שהשחקן הצטרף למפלגה הנאצית רק לתקופה קצרה כדי לעזור לידידים אנטי-נאציים.⁵³

במועצה לביקורת הצטברה בתוך חודשים מעטים רשימה של ארבעה במאים, תשע שחקניות ו-17 שחקנים ה'חשודים בנאציות', ומשרד החוץ התקשה לאסוף מידע מהימן על כולם.⁵⁴ תרעומת שהובעה במאמרי עיתונות או במכתבים למערכת, על סרטים שהותרו להקרנה למרות מעורבות של נאצים לשעבר או של בעלי דעות אנטישמיות, הכריחה את הצנזורה לבחון כל העת את רשימותיה ואת מדיניותה. באוגוסט 1958 היא התירה את הקו-פרודוקציה הגרמנית-צרפתית מונפטי (*Monpti*), מלודרמה רומנטית דוברת גרמנית של שני צעירים בפאריז, בכיכובם של רומי שניידר והשחקן הגרמני הורסט בוכהולץ שנודע כ'ג'יימס דין האירופאי', לאחר שהשתכנעה כי מדובר בהפקה שהיא אכן גם צרפתית. הסרט הותר מגיל 16 בגלל קטע עידום שהצנזורים לא דרשו את הורדתו 'כי הוא קצר ביותר וכמעט שאין רואים דבר'.⁵⁵ המבקרים ברובם שיבחו אותו, אך קורא התלונן בהארץ שהסרט מבוסס על 'יצירתו של הסופר ההונגרי גאבור וסארי הידוע כאנטישמי וכפשיסט. המועצה דנה בעניין והחליטה כי 'אין לחטט בדעותיו הפוליטיות' של סופר או להחרים

52 הצגת ביקורת, 29.1.1958, א"מ, ג-5043/63, *Jerusalem Post*, 'Letter to Editor', Hans Meir Nath, 21.4.1958

53 ישיבת המועצה לביקורת, 16.6.1958, 24.7.1958, 5.8.1958, א"מ, ג-5044/104; מי' ברייהודה ליו"ר המועצה לביקורת, 21.7.1958, שם; מז' מליון למערכת מעריב, 22.7.1958, שם; מח' קרניאל לכל מפיצי הסרטים בארץ, 7.8.1958, שם; מהנ"ל לג' אלאוף, 6.8.1958, שם; מי' ברייהודה לג' אלאוף, 6.8.1958, שם; מי' ענוג ליו"ר המועצה לביקורת סרטים, 8.1.1959, שם, גל-3886/11. על הקריירה של וסלי והורבגר ועל הוויכוח בעניין שיתוף הפעולה שלהם עם הרייך השלישי ראו: Robert Von Dassanovsky, *Austrian Cinema: A History*, NC and London 2007, pp. 77-116 (להלן: דסנובסקי, קולנוע אוסטרי).

54 מח' קרניאל לס' מלאך, 31.7.1959, א"מ, גל-3886/11; מהנ"ל למשרד החוץ, 29.3.1959, שם.

55 ישיבת המועצה לביקורת, 5.8.1958, שם, גל-3882/6.

'בגלל דעותיו הפוליטיות, אם הספר הקונקרטי כשר', אבל יש לפסול כל סרט 'המבוסס על ספר שמחברו היה נאצי'.⁵⁶

ההבחנה שקבעה הצנזורה בין היוצר לבין יצירתו ודעותיו הכשירה למעשה רבים מאויבי היהודים באירופה של תקופת השואה, והיא יוצאת דופן בהתחשב בלהט הציבורי בישראל באותה התקופה בנושא גרמניה הנאצית ומשתפי הפעולה עימה. יתכן שזו הייתה גם תוצאת הקושי ליישם מדיניות חרם רחבה יותר, אך חרם מצומצם יותר, רק על מי שהיו נאצים בפועל, וככלל גרמנים ואוסטרים, לא פתר את כל הקשיים. כשהורסט בוכהולץ הופיע על המסכים עם רומי שניידר כעבור כמה חודשים, בקו־פרודוקציה גרמנית-צרפתית נוספת, הביא בעל טור בולט בהארץ ידיעה מעיתון אוסטרי שבוכהולץ (יליד 1933) היה חבר בתנועת הנוער ההיטלראית. זו הייתה, לדעת הכותב, דוגמה לכך שהצנזורה אינה יכולה באמת לתהות על קנקנם של מאות השחקנים בסרטים דוברי הגרמנית. המועצה לביקורת סימנה את הפרסום בהארץ כדורש דיון, אך במהרה פרסם העיתון מכתב של קורא שטען כי בוכהולץ חויב בבית הספר להצטרף לתנועה ללא קשר להשקפות הוריו, ככל ילד גרמני, ושאי אפשר לדבר על ילד כעל 'נאצי'.⁵⁷ בוכהולץ אכן לא הוחרם והמשיך לככב על מסכי הקולנוע בישראל בשנות השישים ולאחריהן.

לרשימת המוחרמים צורף גם המלחין ההונגרי פרנץ להאר. האופרטה חביבת הקהל שהלחין על פאריזו של תחילת המאה, האלמנה העליזה, שימשה בסיס לכמה סרטים הוליוודיים שאחד מהם, בכיכובה של לנה טרנר, הוקרן בישראל בחורף 1953-1954. החרם הבלתי רשמי, שהחל כבר באותה תקופה, על יצירותיהם של ריכרד ואגנר וריכרד שטראוס לא כלל עדיין את המלחין ההונגרי שיצירותיו היו חביבות על היטלר ושקיבל אותות כבוד מהשלטון הנאצי. אך בראשית 1959, לאחר שביררה את העניין עם שגרירות ישראל בווינה, אסרה הצנזורה על האופרה הישראלית להעלות את האלמנה העליזה בתוכניתה החדשה.⁵⁸ היה בכך שינוי מסוים במדיניות הצנזורה, שבראשית העשור נקבע כי בסמכותה להתייחס לטקסט ביצירות של מוזיקה קלאסית, אך לא ללחן. באותו חודש אסרה הצנזורה גם על הקרנת קו־פרודוקציה גרמנית-אוסטרית נוספת שהתבססה באופן רופף על אופרטה אחרת של להאר. המפיון טען שיצירות של המלחין מושמעות ברדיו, אך בבדיקה של הצנזורה עם 'קול ישראל' התברר שגם שם צורף להאר לרשימת המלחינים המוחרמים, יחד עם שטראוס וואגנר.⁵⁹ עם זאת, היה קשה עד בלתי אפשרי למנוע לחלוטין את הסתננותה

56 ב' גלין, 'כותבים לנו: סרטים אנטישמיים', הארץ, 12.9.1958; ישיבת המועצה לביקורת, 13.10.1958, א"מ, ג-5045/58.

57 ר"ן, 'ראיתי שמעתי: נאצים בסרטים', הארץ, 12.4.1959, בתוך: א"מ, גל-3886/11; א' שביט, 'מכתבים למערכת: נאצים בסרטים', הארץ, 15.4.1959.

58 מל' גרינשפון לאופרה הישראלית, 12.1.1959, א"מ; מהנ"ל למחלקה לקשרי תרבות – משרד החוץ, 12.1.1959, שם; ממ' דק למחלקה ההסברה, 12.2.1959, שם; ישיבת המועצה לביקורת סרטים, 8.3.1959, שם. על הסרת החרם על האלמנה העליזה של להאר באמצע שנות השבעים ראו: א"מ, גל-2345/25.

59 מדובר בסרט יפים הם החיים (Schön ist die Welt). מל' גרינשפון לס' מלאך, 9.3.1959, א"מ,

לסרטים של מוזיקה אסורה. במאי 1959 התירה הצנזורה להקרנה, רק מגיל 16, את הדודנים (*Les Cousins*) של הבמאי הצרפתי קלוד שברול, בגלל 'הפקרות מינית בין הסטודנטים'. היא לא התייחסה כלל, כנראה בשל חוסר תשומת לב, להשמעת מוזיקה של ואגנר בסרט כדי לציין את נהייתו של אחד הגיבורים אחר המוות. כך הושמע ואגנר במשך שבועות ארוכים באולמות הקולנוע בישראל, בלי שנרשמה תגובה ציבורית יוצאת דופן.⁶⁰

הוויכוח הציבורי העז ביותר בעניין עברו של יוצר סרטים התנהל ב-1958 סביב הכוונה להפקיד בירי גיאורג וילהלם פאבסט את בימויה של הקו־פרודוקציה הישראלית-גרמנית נתן החכם מאת גוטהולד לסינג, מחזאי גרמני נודע מתקופת הנאורות שהטיף לאחוזה וסובלנות דתית בין נוצרים ליהודים. הפרויקט היה יוזמתו של מפיק ישראלי ממוצא גרמני, ולטר פרל, שתכנן לצלם חלק מהסרט בארץ בהשתתפות ארנסט דויטש היהודי-גרמני בתפקיד נתן, ומריה של השוויצרית בתפקיד אשתו. לאחר שקיבל, לטענתו, הבטחה לסיוע מהממשלה בכון, פנה פרל לרשויות בישראל בבקשה לקבל את הסיוע הניתן להפקות מקומיות וזרות, תוך שהוא מדגיש לא רק את הכדאיות הכלכלית של הפרויקט אלא גם את זו התעמולתית. משרד החוץ חשש מרעיון הקו־פרודוקציה הגרמנית-ישראלית בגלל העובדה שסרטים גרמניים נאסרו עדיין להקרנה בארץ, אך בהתייעצות שהתקיימה בין משרדי הממשלה השונים בעניין, הפך עברו של פאבסט לנושא הדיון העיקרי.⁶¹ ב-1955 היה, כזכור, סרטו המשפט לסרט דובר הגרמנית הראשון שהוצג בישראל על פי החלטת ממשלה. למרות שמבקר קולנוע בולטים קבעו אז שמדובר ב'במאי נאצי' התיר זאב מליון, יו"ר המועצה לביקורת בפרוור 1958, להקרין בארץ סרט אחר שפאבסט ביים, בהפקה צרפתית, על אישה המרעילה את אהובה.⁶²

פאבסט, יליד אוסטריה, היה מזוהה כסוציאלי-דמוקרט וגלה לצרפת אחרי עלות היטלר לשלטון. הוא חזר לגרמניה אחרי פרוץ המלחמה וביים בה שני סרטים היסטוריים שאחד מהם (*Paracelsus*), נחשב לתעמולה לרייך השלישי. הסרטים לא היו אנטישמים באופיים, ואחרי המלחמה הוא טוהר בבית דין אוסטרי לדה-נאציפיקציה. למרות זאת, ולאחר בירור בגרמניה, משרד החוץ הודיע למשרד המסחר והתעשייה שהוא מתנגד עתה שפאבסט יצלם בארץ, מבחינה עקרונית ומחשש לתגובות הציבור. לאחר ישיבה של המועצה לביקורת, שבה סקר המבקר זאב רב-נוף בהרחבה את הקריירה של פאבסט, הוחלט שוב שפסיקות הדה-נאציפיקציה באוסטריה אינן מחייבות בישראל,⁶³ והצנזורה הודיעה שגם אם פאבסט ביים

גל-45484/35; מס' מלאך למועצה לביקורת, 12.13.1965, שם; מל' גרינשפון לס' מלאך, 16.3.1959, שם; מש' פטרושקה למועצה לביקורת סרטים, 7.4.1959, שם, גל-3886/11.

60 הצגת ביקורת, 29.5.1959, שם, ג-5049/19; גבריאל שטרן, 'על ריכארד ואגנר ועל השיכחה', על המשמר, 28.1.1960.

61 מו' פרל למ' פרלמן, 12.5.1958, א"מ, ג-5506/16; מל' סביר למ' פרלמן, 22.5.1958, שם.

62 הדיון בסרט המשחית (*Le Destructeur*), הצגת ביקורת, 3.2.1958, א"מ, ג-5043/71.

63 מל' סביר לא' הירשברג, 16.7.1958, 2.9.1958, שם, ג-5506/18; ישיבת המועצה לביקורת, 13.10.1958, שם, גל-3886/11.

את נתן החכם בתמיכה ישראלית, היא לא תתיר את הצגתו בארץ. המפיקים הישראלים ביקרו את ההחלטה ושר הפנים בריהודה ביקש מהיושב ראש החדש של המועצה, לוי גרינשפון, לבחון את הפרשה. גרינשפון התרשם יותר מחבריו מהחלטת בית הדין לדה-נאציפיקציה באוסטריה, שבראשו עמד שופט אמריקאי, וציין שחוקר אמריקאי ידוע התנצל על שייחס לפאבסט מעורבות כביכול בסרטי תעמולה נאציים תיעודיים (טענה שהופיעה גם בעיתונות הישראלית). גרינשפון סבר שעל משרד החוץ לערוך חקירה יסודית יותר בעניין, ובינתיים נפל פרויקט נתן החכם בכל מקרה בגלל עוצמת ההתנגדות הציבורית לשתוף פעולה תרבותי בין ישראלים לגרמנים. שיתוף פעולה כזה, קבע מאמר מערכת בהארץ, עלול לתת רושם 'מוטעה ומטעה' שקיימת 'רוח של סליחה מצד העם היהודי כלפי גרמניה'.⁶⁴

המחאה נגד הצגת סרטים גרמניים

למרות כל ההגבלות והחקירות, עד סוף 1958 הותרו לא פחות מ-82 סרטים עלילתיים דוברי גרמנית להצגה בבתי קולנוע בישראל, כתוצאה ממדיניות החדשה שעליה החליטה הממשלה בראשית אותה שנה. רק הוליווד סיפקה לבתי הקולנוע בישראל יותר סרטים מאוסטריה ומגרמניה: כמעט מחצית מ-400 הסרטים שהוקרנו בארץ באותה שנה.⁶⁵ תעשיית הסרטים בגרמניה המערבית הייתה עדיין רחוקה מלחזור לממדיה בשנות השלושים ולהצלחתה בשווקים הזרים, אך יחד עם זו האוסטרית היא הניבה למעלה מ-150 סרטים בשנה.⁶⁶ הסרטים דוברי הגרמנית – רבים מהם בידור פופולרי שמרני המתרחק מנושאים פוליטיים שנויים במחלוקת – היו זולים יותר ליבוא מהתוצרת של הוליווד, ומאות מהם, שהיו אסורים עד עתה, הצטברו במהלך העשור במחסני היצרנים במרכז אירופה. כמחצית מהסרטים שהותרו עתה בישראל הוגדרו כהפקות של מדינות אחרות בהשתתפות גרמנית, אך לאיש לא היה ספק בכך שרובם ככולם נוצרו בגרמניה המערבית עצמה. קהל גדול – לא כולו של יוצאי מרכז אירופה – נהר אל 'הסרטים הגרמניים'. הצלחתם הייתה כה גדולה עד שמפיץ שקיבל היתר הקרנה לסרט איטלקי ביקש מהמועצה היתר חדש לגרסה שנוצרה בעבור צופים דוברי גרמנית במרכז אירופה.⁶⁷

- 64 מל' גרינשפון לשר הפנים, 2.2.1959, שם; 'מיום ליום: מוטב להשאיר את לאַסינג לגרמנים', הארץ, 9.10.1958; 'נתן החכם לא יופק בישראל', למרחב, 5.2.1959.
- 65 'רשימת סרטים דוברי גרמנית שהוגשו למועצה מ-1.4.1957 עד 22.2.1959', א"מ, גל-3882/6; 'German Films Here 2nd Only to U.S.', *Jerusalem Post*, 5.11.1958; '12 More German Films Passed', *ibid.*, 22.11.1958.
- 66 דסנובסקי, קולנוע אוסטרי; Heide Fehrenbach, *Cinema in Democratizing Germany: Reconstructing National Identity after Hitler*, North Carolina 1995.
- 67 יוסף שריק, 'מהגנרל לורנדרוף ועד פאולה וסלי', הארץ, 28.3.1958; ישיבת המועצה לביקורת, 5.8.1958, א"מ, גל-3882/6.

שטף 'הסרטים הגרמניים' עורר התנגדות הולכת וגוברת בכנסת ובעיתונות, ולא רק בשמאל הסוציאליסטי או הימין הלאומני.⁶⁸ מאמר מערכת בהארץ בנובמבר 1958 תיאר את 'מגיפת הסרט הגרמני' כביזוי זכר קורבנות השואה, ודרש מהממשלה לשים לה סוף. בניגוד לשילומים המוצדקים וליחסים המדיניים ההכרחיים, טען הארץ, יחסי תרבות עם גרמניה פירושם סליחה ושכחה שעדיין לא הגיע זמנן. כל הסרטים היו למעשה מתוצרת גרמניה, גם אם הוצגו באופן פיקטיבי כתוצרת אוסטריה או בשיתוף מדינות אחרות, והפופולריות שלהם בקרב צופים המוכנים להתעלם מהעובדה שנוצרו ב'אותה ארץ בה בוצעו נגד אחיהם פשעים מתועבים' מעידה על חוט שדרה מוסרי 'חלש ועקום' שאסור שידריך את עמדת השלטונות. אלה היו דברים נחרצים מאד מצד עיתון ליברלי שהיה בדרך כלל ביקורתי מאד כלפי הצנזורה, עיתון שרבים מכותביו וקוראיו באו מקרב יהדות מרכז אירופה, ושבתחילת העשור יצא נגד החרם על השמעת שירים בגרמנית בקונצרטים קלאסיים.⁶⁹ עמדתו זכתה לחיזוק מהמשורר נתן אלתרמן, שנחשב בעיני רבים למצפן המוסרי של מפלגת השלטון, מפא"י. עוד בראשית העשור הוא סייג את תמיכתו בהסכם השילומים בכך שלא יוביל ליחסים תרבותיים, ובאחד מטורי השירה שלו בדבר ביקר את הכנר יאשה חפץ שניגן מיצירות שטראוס.⁷⁰ בשלהי נובמבר 1958 גינה אלתרמן בטורו 'השביעי' את קישוטם של 'חוצות-ערים פִּישְׁרָאָל בְּמוֹדְעוֹת סְרָטִים שֶׁל פְּרוֹיִלְיָנִס בְּמַחוֹךְ וּבְדִיּוֹקְנֵי מְאֵהִים גְּרַמְנִיִּים בְּחִיּוֹכָם'. הוא דחה את הטענה ש'זה פְּרִי הַשְּׁלוֹמִים וְזוֹ תוֹצְאָתָם הַמְכֻרָה וְנִגְזְרָה', והתווכח עם הביקורת האומרת שהמדינה מחרימה את 'הַלְשׁוֹן וְהַנְּגִינֹת שֶׁלָּא חָטְאוּ' בעודה מקבלת כסף מגרמניה ועושה עסקים עם אילי פלדה גרמניים. 'לְזֹאת נָשִׁיב', כתב אלתרמן בלהט, 'כֵּן, כִּכָּה בְּדִיּוֹק! הַכֶּסֶף – כֵּן! הַפֶּלֶד – כֵּן! וְאֵילֹו בְּלֶשׁוֹן – פְּקֻרָת אֶסְ-אֶס עוֹד מְצוּחָת'.⁷¹

בראשית דצמבר 1958 קיימו ארגונים של ניצולי שואה ופרטיזנים לשעבר משמרות מחאה מול אולמות שהקרינו סרטים גרמניים, ושיבשו את מכירת כרטיסים.⁷² אלה היו אותם ארגונים שהתארגנו אז למאבק ציבורי קולני (שהסתיים בהצלחה כעבור כמה חודשים) לקביעתו בחוק של יום זיכרון לשואה.⁷³ בשל עוצמת הרגשות הציבוריים הודיעה התאחדות בעלי בתי הקולנוע שתפסיק הצגת סרטים גרמניים למשך חודש עד שיימצא הסדר. ראשי

68 דברי הכנסת, 16.7.1958, עמ' 2319-2321; 'צמצום יבוא סרטים גרמנים יידון בוועדת החינוך של הכנסת', מעריב, 13.11.1958.

69 'מיום ליום: מגיפת הסרט הגרמני', הארץ, 6.11.1958; 'מיום ליום: כל תחמוק הממשלה מקביעת עמדה!', שם, 16.12.1958.

70 נתן א', 'הטור השביעי: שיר ומשל', דבר, 17.4.1953. על אלתרמן והיחסים עם גרמניה ראו: דן לאור, אלתרמן: ביוגרפיה, תל אביב 2013, עמ' 402-413, 574-577, 712-713.

71 נתן א', 'הטור השביעי: להצגת הסרט הגרמני על ישראל', דבר, 28.11.1958.

72 'ניצולי השואה נגד יבוא סרטים מגרמניה', שם, 5.12.1958; 'משמרות נגד סרטים גרמנים', הארץ, 8.12.1958; 'ציר אוסטריה ימחה על החרם נגד סרטים גרמניים', על המשמר, 9.12.1958.

73 חנה יבלונקה, 'מה לזכור וכיצד? ניצולי השואה ועיצוב ידיעתה', בתוך: אניטה שפירא ואחרים (עורכים), עידן הציונות, ירושלים 2000, עמ' 297-316.

הענף נפגשו עם שר הפנים וביוזמתו גם עם כמה ארגוני ניצולים, והציעו לנקוט ברגולציה עצמית שתגביל בעתיד את מספר הסרטים דוברי הגרמנית, בתנאי שלא יפסידו על סרטים שכבר יבאו. אך ארגוני הפרטיזנים סירבו לפשרה, והחריפו את צעדיהם כששיבשו את הקרנת סרט ההמשך האוסטרי **סיסי הקיסרית הצעירה** (*Sissi — Die junge Kaiserin*) בבית קולנוע בנתניה.⁷⁴

בישיבה ארוכה וטעונה של המועצה לביקורת הציעו חלק מהחברים, ובהם חיים גורי, כי למרות החלטות הממשלה המתירות סרטים אוסטרים או כאלה שנוצרו בשיתוף תעשיית הקולנוע המערב-גרמנית, יש לצנזורה סמכות לאסור מחדש סרטים דוברי גרמנית. אחרים טענו שאין להרשות לאיום בהפרת הסדר הציבורי לקבוע את החלטת מוסדות המדינה, ושהממשלה היא שצריכה להחליט בנושא. אחד מאלה היה דובר המשטרה, יעקב נש, שציין 'כי סבל בגופו את השוט הגרמני וקבר את משפחתו בגרמניה', ו'לכן אין לחשוד בו בחיבה יתרה לגרמנים'. גם היושב ראש הפורש זאב מליון, שנשאר חבר מועצה, הדגיש כי הוא 'שונא את הגרמנים כמו כל יהודי אחר, כי משפחתו אבדה לו באושוויץ', אך התנגד להחרמת השפה הגרמנית וטען שיש להתחשב בשיקוליה המדיניים של הממשלה.⁷⁵

שר הפנים ברייהודה הבהיר במהרה לחברי המועצה לביקורת שהם כפופים להחלטות הממשלה, ושיקוליה המדיניים אכן הכריעו בנושא.⁷⁶ שרת החוץ גולדה מאיר – תומכת בעבר באיסור על השפה הגרמנית אך עתה אחראית על היחסים הדיפלומטיים של ישראל – מסרה לעמיתיה בממשלה בינואר 1959 כי ממשלת אוסטריה הגישה מחאה רשמית על ההפרעה להקרנת סרטים אוסטריים. היא הוסיפה שיש חשש שהעניין יהפוך לסוגיית בחירות באוסטריה, וחמור מכך – יעמיד בסכנה את השימוש בווינה כשער לעלייה ממזרח אירופה. הממשלה החליטה שמשרד החוץ יודיע בדיסקרטיות לראשי ארגוני הפרטיזנים שההפגנות נגד סרטים אוסטריים צריכות להיפסק 'עקב התנאים המדיניים השוררים כיום', וכך היה.⁷⁷ בעוד שרוב הקולות שהושמעו בדיון הציבורי ובעיתונות יצאו נגד הקרנת סרטים מתוצרת גרמניה, נשמעה גם מעט ביקורת על פסילתם הגורפת בלי קשר לזהות יוצריהם או תוכנם.⁷⁸ אחד מאלה שאליהם התייחסה הביקורת היה סרט תיעודי פרו-ישראלי, **גן עדן וכור ההיתוך** (*Paradies und Feuerofen*), שהפיקו שני יוצרים גרמניים בסיוע משלחת השילומים הישראלית בקלן ושבו הופיעו הצבא, המשטרה ונשיא המדינה, יצחק בן-צבי. גרינשפון

74 'תופסק הצגת סרטים גרמניים ברחבי הארץ לחודש ימים', דבר, 12.12.1958; זיכרון דברים מפגישה נציגי בעלי הקולנוע ושר הפנים, 20.12.1958, א"מ, גל-3882/6; מג' מסר לשר הפנים, 13.1.1959, שם.
75 ישיבת המועצה לביקורת, 15.12.1958, שם.
76 שם, 21.12.1958, שם.
77 ישיבת הממשלה, 25.1.1959, א"מ; ישיבת המועצה לביקורת, 8.2.1959, שם; 'Austrian Film Boycott to Be Toned', *Jerusalem Post*, 5.2.1959
78 יוסף שריק ביקר בהארץ את פסילת סרטיו של המפיק היהודי-פולני ארתור בראונר (Brauner) שנוצרו באולפני שפנדאו שליד ברלין, בעוד שסרטים שיצרו 'נאצים' בווינה הותרו. 'בל תמות רומי שניידר!', **הארץ**, 24.11.1958.

דיווח לברייהודה שהסרט, שאורכו כשעה וחצי, פשוט 'יוצא מהכלל' עם צילומי צבע 'יפים וטבעיים' ופס קול שהוא 'תעמולה עדינה לישראל, מתובלת בהומור יפה'. 'אבל...', הוא סיכם, 'הסרט גרמני'. נדרשת החלטה ממשלה להתיר סרט ש'ללא כל קונצנים, הוא גרמני', הסביר ברייהודה לעמיתיו בפתח ישיבת ממשלה בשלהי נובמבר 1958. כיוון שהמפיקים הגרמנים ביקשו רק לקיים בכורה חגיגית בישראל, הציע ברייהודה שהממשלה תאשר את הצגת הסרט ב'הקרנות סגורות' וכך לא יידרש אישור הצנזורה להופעות פומביות. ברייהודה וגולדה מאיר חשבו שזו פשרה הכרחית והלינו על ראש משלחת השילומים בקלן, אליעזר שנער, שנחפזו לסייע למפיקים בלי התייעצות. ברייהודה גם הציע שהטקסט הנלווה לפס הקול יהיה יחויב להיות בעברית, ושהכותרת תתורגם ל'כור היתוך' ולא ל'הכבשן' כדי למנוע את ההקשר למחנות המוות. בדיון שהתפתח טען שר התחבורה משה כרמל מאחדות העבודה שיש למנוע את הגושפנקה הבינלאומית שהמפיקים רצו להשיג באמצעות הקרנת בכורה בישראל, ושהצגת סרט גרמני ברור זה ואולי גם בדור הבא תפגע בעשרות אלפי ניצולי שואה. הוא הזכיר שגם אלתרמן ביקר (יומיים קודם) את יצירתו של סרט תיעודי גרמני על ישראל. ואולם ראש הממשלה בן-גוריון השיב בלהט שאין הוא צריך ללמוד מאלתרמן 'יהדות' מה היא, וציטט מהתנ"ך כדי לחזק את דעתו שלא כל הגרמנים אשמים בפשעי הנאצים ושראוי להקרין, בגלוי ובציבור, סרט גרמני אוהד לישראל. ברוב של שבעה שרים מול שלושה הותרה ה'הקרנה הסגורה' של הסרט כפי שהוצעה, ובתנאי ששמו ישונה והוא ילווה בקריינות בעברית ולא בגרמנית.⁷⁹

חלפו כמה חודשים, והמפיץ אוטו זוננפלד החל ללחוץ על הצנזורה להתיר את הקרנת גן עדן וכור ההיתוך, שבינתיים זכה בפרס בפסטיבל ברלין, גם בהצגות מסחריות. הדעות בקרב חברי המועצה לביקורת היו חלוקות, וכך גם אלה של הכתבות הרבות שהתפרסמו בעיתונות בנושא. היו שסברו שהאיסור על הקרנת סרט שנעשה בסיוע גופים רשמיים ומציג את ישראל באור חיובי הוא מחוסר היגיון, וישים את ישראל ללעג ולקלס. אחרים טענו שהפקתו היא ניסיון גרמני לכפר על השואה באמצעות שפיכת 'שמן זית זך' על ישראל בלי להזכיר כלל את השואה, ושהציבור הישראלי אינו צריך להכיר את ארצו 'דרך עיני הגרמני'.⁸⁰ בכל מקרה, וכיוון שהיה מדובר בסרט מתוצרת גרמניה, נדרשה הממשלה להחליט

79 מל' גרינשפון לשר הפנים, 18.11.1958, א"מ, ג-5046/110; יב", 'חוות דעת שר הפנים על הסרט הדוקומנטרי-גרמני', 26.11.1958, שם; ישיבת הממשלה, 30.11.1958, א"מ; ראו מילותיו של אלתרמן: 'בן, מִדְּבַר בְּגֵרְמָנִים טוֹבִים, בְּגֵרְמָנִים שְׂעֵבְרָם נָקִי. וּבְכֵל זֹאת, בְּמִקְרִים מְסִימִים, הִנְפֵּשׂ מִתְאֵה לומר: נָכוֹן, אַתֶּם בְּסִדֵּר, בַּק עִמְדוֹ קֶצֶת רְחוּקִים... וְאַל נָא תְצַלְמוּ אוֹתָנוּ. לֹא, עֲשׂו טוֹבָה'. נתן א', 'להצגת הסרט הגרמני על ישראל', דבר, 28.11.1958.

80 ישיבת המועצה לביקורת, 14.12.1959, א"מ; יוסף שריק, 'סרט תעודה גרמני טוב וכן על ישראל', הארץ, 19.12.1958; ע' בד, 'שמן זית זך – גרמני', שם, 6.12.1958. על יוצרי הסרט והתגובות עליו בגרמניה ראו: Tobias Ebbrecht-Hartmann, 'Projected Encounters: Rolf Vogel and the Beginnings of: Cinematic Relations between Germany and Israel', *Leo Baeck Institute Year Book*, Vol. 63 (2018), pp. 11–33

גם על ההצגות המסחריות. העניין נגרר עוד חודשים ארוכים, ובינתיים הציע זוננפלד כי בעצם מדובר ב'קו-פרודוקציה' של גרמניה וישראל. שנער עדיין ש'חוגים חשובים' בגרמניה מביעים תימהון על ה'סחבת', ונשיא הקונגרס היהודי העולמי, נחום גולדמן, ביקש משר הפנים לזרז את הטיפול בנושא. הממשלה דנה לבסוף בסרט ביולי 1960 ואישרה אותו להקרנות באולמות הקולנוע, לאחר ששר הפנים שפירא הציגו כשיתוף פעולה עם ישראל וציינו שתתלווה לו קריינות בעברית.⁸¹ אך גם בכך לא תמה הפרשה: זוננפלד ביקש להקריין גרסה דוברת גרמנית, כפי שהותר לסרטים אחרים, והמועצה לביקורת סרטים סירבה בהסתמך על החלטת הממשלה וברעת רוב חבריה. רק חיים גורי וזאב רבינוף תמכו בבקשה וטענו כי עדיף שיהיה ברור משפתו שהסרט הוא גרמני, כדי למנוע 'גניבת דעת'. זוננפלד עתר לבג"צ אך זה קבע בהרכב של שלושה – שמעון אגרנט, מנחם זילברג ומשה לנדוי – כי המועצה לביקורת סרטים מייצגת הציבור פעלה על פי סמכויותיה ובאופן סביר כשקבעה, בניגוד למותר בסרטים עלילתיים, שפרשנות בשפה הגרמנית אינה 'מן המידה ומן הטעם הטוב' בסרט תיעודי 'המתאר את המציאות החדשה בארץ הזאת'. במאי 1962 הוקרן הסרט לראשונה בשמו החדש, **גן עדן במדבר**, כפי שביקש המפיץ. כשהוא הוקרן שוב, כעבור שנה וחצי, שבה הצנזורה ודחתה את הבקשה להצגת גרסה דוברת גרמנית.⁸²

הצנזורה על תוכנם של הסרטים הגרמניים

עד למחצית השנייה של שנות החמישים היה הדיון בסרטים גרמניים עניין של מדיניות חרם, שהוכתבה על ידי הממשלה בשל המקום שבו יוצרו, ולא דווקא 'צנזורה' שעניינה פיקוח על תוכנם. אך גם הצנזורה על תוכנם – תפקידה החוקי של המועצה לביקורת – עוררה לא מעט מחלוקות. הסיבות העיקריות לפסילת 'סרטים גרמניים' מטעמי תוכן היו החשש מיצירת רושם שלא כל העם הגרמני אחראי למעשי מנהיגיו, ושגרמנים 'טובים' התנגדו למשטר הנאצי; ההצגה של קצינים או חיילים בצבא הגרמני (הוורמאכט) באור חיובי והרואי או כשונים במעשיהם ובמוסר שלהם מחיילי ה-SS; והדגשת סבלם של הגרמנים מהפצצות האוויר בתקופת המלחמה או מחלוקת ארצם בין מזרח למערב לאחריה. כל אלה, סברה הצנזורה, עלולים 'לפגוע ברגשות הציבור'.⁸³ רבים מעשרים הסרטים שנפסלו או קוצצו על

81 מל' גרינשפון לשר הפנים, 17.2.1960, א"מ, ג-5046/110; מפ' שנער למר גרינשפון, 1.5.1960. 20.5.1960, 16.6.1960, שם; ישיבת הממשלה, 4.7.1960, א"מ.

82 ישיבות המועצה לביקורת, 5.12.1960, 12.12.1960, 23.12.1963, א"מ, ג-5046/110; בג"ץ 260/60, 5.4.1961, שם; מא' זוננפלד ל' גרי, 18.5.1962, 31.10.1963, 19.12.1963, שם. כשהוצג הסרט בתל אביב, בנובמבר 1963, ציינו רוב המבקרים שאיחר את מועדו ולעגו לתעמולה שבו. רם עברון כתב שזהו סרט תיעודי רע, שבו ישראל אינה אלא 'התגשמות מדויקת של חוברת ציונית בינונית משנות הארבעים'. רם עברון, 'מאוחר ורע', למרחב, 22.11.1963.

83 ביוני 1958 נפסל הסרט המערב-גרמני האנוסן (Hanussen), שהתבסס באופן רופף על סיפורו האמיתי של בדרך שנאלץ לשתף פעולה עם הנאצים, בנימוק שהוא 'מנסה להסביר כי חלק מהעם הגרמני התנגד לעלית היטלר לשלטון'. הסרט התקבל לביקורת בגלל המעורבות לכאורה בהפקה של חברה מלונדון.

רקע זה נוצרו דווקא על ידי תעשיית הסרטים המערב אירופית ובעיקר ההוליוודית, שבה הלכה דמות 'הגרמני הטוב' והשתרשה ככל שמלחמת העולם התרחקה וככל שהשותפות עם גרמניה המערבית במסגרת המלחמה הקרה התהדקה.⁸⁴ הסרט *כפירי אריות* (*The Young Lions*) שביים סטנלי קובריק, פילג במאי 1958 את הדעות במועצה. חלק מהחברים, ובכללם חיים גורי, חשבו שיש לאסור את הקרנתו כיוון שגיבורו, הקצין הגרמני שגילם מרלון ברנרו, עורר אהדה ויצר רושם שהצבא הגרמני כולו היה ספוג ברגשות הומניים ושחייליו לא ידעו על פעולות ההשמדה. אחרים חשבו שיש להתיר את ההקרנה משום שמופיעה בו דמות יהודית חיובית, חייל אמריקאי שגילם מונטגומרי קליפט, וכן סצנה קצרה של מחנה ריכוז. בשל חילוקי הדעות יזמה המועצה לביקורת הקרנה מיוחדת בפני אנשי ציבור, שבבקבותיו אימצה את דעת הרוב הקטן של משתתפי המפגש והתירה את הסרט.⁸⁵

הצנזורה חשדה בצדק שהסרט המערב גרמני *קנריס* (*Canaris*), על האדמירל ורב המרגלים שפנה לקראת סוף המלחמה נגד היטלר והוצא להורג, אינו באמת קר־פרודוקציה עם ארצות הברית, אך בכל מקרה אסרה אותו במאי 1958 בשל 'מגמתו לטהר חלק מן הקצונה הגרמנית בתקופת הנאצים'. אחת מחברות המועצה חשבה שעצם הגשת *קנריס* לביקורת הוא 'חוצפה', ולמפיץ הישראלי נאמר שגם אם יורשו יום אחד סרטים גרמניים בישראל, הוא לא יקבל היתר.⁸⁶ מאוחר יותר באותה שנה אסרה הצנזורה על הקרנת הגרסה דוברת הגרמנית של *החתולה* (*Die Katze*), הפקה צרפתית-גרמנית על סוכנת כפולה במחתרת הצרפתית במלחמת העולם השנייה, 'משום שהאופן שבו מוצגים הגרמנים וביחוד בשפה הגרמנית פוגעים קשה ברגשות היהודי'. הצנזורה אישרה למפיץ להציג את הסרט בפני קהל של עיתונאים, ואלה תקפו בלעג את ההחלטה לפסול סרט צרפתי אנטי-נאצי כביכול. אלא שאז התברר כי הם צפו בגרסה אחרת, דוברת צרפתית, שלא נועדה לקהל הגרמני

ישיבת המועצה לביקורת, 16.6.1958, א"מ, גל-45483/29. *שמים ללא כוכבים* (*Himmel ohne Sterne*), סיפור אהבה טרגי על רקע הגבול שבין גרמניה המערבית למזרחית, שהוגש כקר־פרודוקציה עם שווייץ, נאסר באפריל 1959 בטענה שהוא עשוי לפגוע ברגשות בישראל בעוררו חמלה וצער כלפי הגרמנים הסובלים מחלוקת ארצם. ישיבת המועצה לביקורת, 13.4.1959, שם, גל-45483/27.

84 ראו: פסילת הסרטים *רומל שועל המדבר* (*The Desert Fox: The Story of Rommel*), ישיבת המועצה לביקורת, 18.5.1958, 12.6.1958, א"מ, ג-5044/47; *עשר שניות לקראת התופת* (*Ten Seconds to Hell*), שם, גל-45483/22; *אהבה אסורה* (*Verboten*), שם, גל-45484/44; *קרב הבזק האחרון* (*The Last Blitzkrieg*), שם, גל-45484/51; *האחד שברח* (*The One that Got Away*), שם, גל-45484/40; *תחת דגלי המרמה* (*Under Ten Flags*), שם, גל-45483/5; *עת לאהוב ועת למות* (*A Time to Love and a Time to Die*), שם, גל-45484/37. ראו: דרישה להשמטת סצנות של גרמנים טובים מתוך הסרטים *גרף שפיי* (*The Battle of River Plate*), שם, ג-5040/50; *אויב במצולות* (*The Enemy Below*), שם, ג-5048/69; *לונדון קוראת לצייר הצפוני* (*Londres Chiama Pola Nord*), שם, ג-5048/9.

85 ישיבת המועצה לביקורת, 18.5.1958, 12.6.1958, שם, ג-5044/47; וזכרון דברים מהצגת הסרט *כפירי אריות* בפני אנשי ציבור, 6.6.1958, שם.

86 ישיבת המועצה לביקורת סרטים, 5.5.1958, 19.5.1958, שם, גל-45483/28; מז' מליון לפרורום פילם, 20.5.1958, שם; מז' קרניאל לפרורום פילם, 20.5.1966, שם.

ושהיו בה שינויים משמעותיים בעלילה שהציגו את השלטון הנאצי באור 'אכזר'. הצנזורה התירה מיד גרסה זו ופנתה ללא הצלחה גדולה למפיק ולעיתונות כדי לתבוע את עלבונה.⁸⁷ מדיניות הצנזורה להתייחס לכל העם הגרמני בתקופת השלטון הנאצי כמקשה אחת ולא לאפשר חלוקה בין רעים לטובים, אפילו לא כמיעוט המצביע על הכלל, מנעה למעשה הקרנת סרטים המוקיעים את השלטון או את הציבור הגרמני. במאי 1960 אסרה המועצה לביקורת את סרטו עטור הפרסים של הבמאי היהודי רוברט סיודמק בליל בוא השטן (*Nachts, Wenn Der Teufel Kam*), על רוצח סדרתי חולה נפש בהמבורג בזמן המלחמה, שקצין משטרה נחוש לחשוף את פשעיו המכוסים בידי שלטונות הרייך השלישי מסיבות של תדמית. הצנזורה חשדה בצדק שהצגת הסרט כקו-פרודוקציה עם שוויץ, מקום מגוריו של הבמאי באותה תקופה, היא 'פברוק', אך הסרט נפסל בכל מקרה בטענה שהוא 'מעורר אהדה כלפי גרמנים טובים', כמו שכנים המחביאים אישה יהודייה. עוד נטען כי הוא מציג בצורה מסלפת את החיים בגרמניה הנאצית כאילו היו נורמליים, וכאילו 'הבעיה הגדולה ביותר' הייתה רצח נשים בידי חולה נפש. הבמאי הנודע מחה וטען שמדובר בסרט 'אנטי-נאצי' שהצנזורה החמיצה את המסר שלו, והמפיץ המקומי ציטט, בניסיון להמחיש זאת, שורה מפי קצין המשטרה בסרט, הרומזת ש'מגוחך לרדוף אחרי רוצח מיני אחד עת שמדי יום ביום נערכות אלפי רציחות רשמיות'. חברי המועצה לביקורת לא התרשמו מספיק ואישרו מחדש את הפסילה.⁸⁸

סרט שעורר הדים רבים עוד יותר בישראל היה **אנו ילדי הפלא** (*Wir Wunderkinder*), סאטירה אנטי-נאצית מתוצרת גרמניה המערבית שזכתה להצלחה בינלאומית. הסרט עוקב אחר שני נערים מ-1913 ועד 1955, האחד אופורטוניסט המקדם את עסקיו בתקופת השלטון הנאצי וגם אחריה, בגרמניה הדמוקרטית, והשני עיתונאי אנטי-נאצי. בישיבת המועצה בפברואר 1960 אמר חיים גורי שיש להתיר את הקרנת הסרט 'כדי למנוע מצב אבסורדי שסרטים אוסטריים וקו-פרודוקציה תפלים יוצגו בארץ בלי הגבלה ואילו סרט גרמני אנטי-נאצי ייפסל'. חבר אחר טען שראוי להציגו כי בסופו מתקבל רושם 'שהגרמנים השלימים, הנאצים, עודם קיימים וממשיכים לפעול'. אחרים חשבו שהסרט נועד לטהר את הגרמנים וליצור רושם שרק 'ציבור קטן יחסית' תמך במשטר הנאצי. הרוב במועצה תמך בהתרת ההקרנה, אך כיוון שהיה זה סרט מתוצרת גרמניה, העניין הועבר להכרעת הממשלה. ביולי 1960, באותה ישיבה שבה הותרה הקרנת גן עדן וכור ההיתוך, החליטה הממשלה שלא להתיר את **אנו ילדי הפלא**. חלק מהשרים ראו אותו בהקרנה מוקדמת, ושר הסעד יליד גרמניה יוסף בורג טען שיש לפסול אותו משום שהסאטירה הדקה שלו לא תהיה מובנת

87 א' קיסרי, 'הצנזור והחתולה', מעריב, 21.11.1958; ישיבת המועצה לביקורת, 2.11.1958, 30.11.1958, א"מ, ג-5046.

88 ישיבת המועצה לביקורת, 9.5.1960, 13.6.1960, 16.10.1961, שם, גל-45483/2; מחברת סונפילם למ' שוחטמן, 15.5.1960, שם; מר' סיודמק למועצה לביקורת [באנגלית], 25.5.1960, שם; מפ' זונפלד למ' גרי, 23.6.1960, שם; הצגת ביקורת, 4.7.1960, שם; מל' גרי לחברת סונפילם, 5.7.1960, שם.

לקהל הישראלי בתרגום לעברית, ושעלול להיווצר רושם הפוך. שר המשפטים פנחס רוזן, יליד גרמניה גם הוא, חשב אחרת, אך חברי הממשלה קיבלו את דעתו של בורג, גם מפני שחששו כי התרת הסרט תפתח פתח לבקשות נוספות לאישור סרטים מתוצרת גרמניה.⁸⁹ סרטים שעסקו באופן ישיר בשואה ובפשעי הנאצים היו מעטים מאד עד לסוף שנות החמישים, אך העמידו אתגר מיוחד: מצד אחד היה רצון להראות את השואה, אך מצד שני עלה חשש מהדרך שבה היא תוצג לציבור.⁹⁰ בנובמבר 1960 דנה הצנזורה בסרט העלילתי כוכבים (Sterne), על קצין גרמני המתאהב בנערה יהודייה מיוון במחנה מעבר בבלגריה, ומנסה להצילה משליחה למחנות המוות. הסרט יובא לכאורה מבלגריה, אך למעשה הייתה זו הפקה בהובלת יוצרים מתעשיית הסרטים של גרמניה המזרחית, דבר נדיר בישראל בפני עצמו. ישראל לא קיימה כל יחסים מדיניים עם גרמניה המזרחית, שסירבה לשאת באחריות מוסרית או חומרית לשואה ולקורבנותיה. הצנזורים נחלקו בדעותיהם ביחס לסרט: חלקם טען שיש לאסור אותו על בסיס הכלל שאין להציג קצין גרמני כ'טוב לב ואנושי'. טענה אחרת הייתה שהסרט מסלף את זכר השואה, כי 'האכזריות במחנות הייתה למעשה נוראה הרבה משהיא מתוארת בסרט', וזה יפגע בניצולי השואה. אחרים, ובהם זאב מליון, שהזכיר שוב כי הוא עצמו נאסר במחנות וכי בני משפחתו נספו בהם, טענו שהסרט 'ריאליסטי'. הם טענו כי למרות ההסתייגויות מדמותו של הקצין הגרמני 'חסרים לנו בארץ סרטים שיספרו לבנינו על אודות השואה', ואין למועצה 'זכות מוסרית' למנוע את הקרנתו. כמו בנושאים שנויים במחלוקת אחרים, גם כאן החליטו הצנזורים לפנות לקהל רחב יותר המורכב מהנהלת 'יד ושם' ונציגי ארגונים של ניצולי שואה. דעתם הכמעט אחידה של אלה הייתה שמטרת הסרט לטהר את הגרמנים, ושהוא יסלף את הידע על השואה וזוועותיה בקרב הנוער בישראל: שני דוברים אמרו שלא פגשו 'גרמנים טובים' במחנות ההשמדה, ונציג של ארגון ניצולי השואה מיוצאי יוון, שהיה גם הוא באותן רכבות מבלגריה למחנות המוות, אמר שסצנה בלתי אפשרית שבה נערה יהודייה 'נותנת שפתיה לגרמני' תגרום לפגיעה חמורה ברגשות הצנזורה החליטה בעקבות זאת לפסול את הסרט.⁹¹

89 ישיבת המועצה לביקורת, 22.2.1960, שם, ג-5049/84; מח"מ שפירא למזכיר הממשלה, 23.5.1960, שם; ישיבת הממשלה, 3.7.1960, א"מ. שניים מחברי המועצה, זאב מליון וזאב רבי-נוף, טענו שלצנזורה יש סמכות למרות החלטת הממשלה להתיר את הסרט, אך דעתם לא התקבלה. ישיבת המועצה לביקורת, 8.5.1961, 14.1.1963, שם.

90 באפריל 1958 התירה הצנזורה, בעידודו של ברייהודה, את לילה וערפל (Nuit et Brouillard), סרטו התיעודי הקצר והנדוד של הבמאי הצרפתי אלן רנה על אימי אושוויץ ומיידנק, למרות שכלל 'מחזות אכזריים' שיהיה קשה לצפות בהם. אך המועצה לביקורת קבעה שיוקרן רק לצד סרט 'מתאים' שאינו בידורי כרי 'שלא יחולל כבוד', ולכן הוא לא הוצג בבתי הקולנוע המסחריים. ישיבת המועצה לביקורת, 15.4.1958, 22.2.1960, שם, ג-5039/63; מל' גרי לקול העם, 16.8.1960, שם.

91 ישיבת המועצה לביקורת, 28.11.1961, 23.11.1961, שם, גל-45483/8; 'זכרון דברים מהצגת הסרט "כוכבים" הבלגרי-גרמני בפני אנשי ציבור', 16.1.1961, שם; על הסרט ראו: קובי קבלק, "הארון היפה... הארון הפחדן מגרמניה": כישלון מוסרי וזיכרון ביקורתי בסרטים "כוכבים" (1959) ו"על החוף הירוק של השפרה" (1960)', סליל, 9 (2015), עמ' 4-21.

משפט אייכמן נחשב לקו פרשת מים בתודעת השואה במדינת ישראל, בעיקר בחשיפה הנרחבת והמודגשת של אימיה, שהוסתרו עד אז ברובם מהציבור הישראלי ובעיקר מבני הנוער.⁹² עוד לפני תחילת המשפט מיהרו בתי הקולנוע והצנזורים למלא את חלקם.⁹³ כבר בפברואר 1961 הקרינו בתי הקולנוע סרט תיעודי דובר צרפתית על משפט נירנברג, שהשתמש בחומרים שצולמו במהלכו. למעשה הייתה זו הפקה גרמנית עם מעורבות צרפתית כלשהי (Wider aufgerollt: Der Nürnberger Prozess) שהצנזורה התירה עוד ביולי 1959. חמישה חברי מועצה התנגדו או להתרת הסרט בטענה שאינו מדגיש מספיק את 'השואה היהודית', אבל רוב קטן קבע שהוא 'תעודה היסטורית' שלמרבית הצער הופקה בגרמניה ולא באחת מבעלות הברית, אך 'לא ייתכן לאסור הצגתו בישראל'. היה זה המפיץ שדחה את הקרנתו עד לרגע המתאים ובגרסה צרפתית, כדי להגדיל את סיכויו המסחריים. המועצה לביקורת אפילו אישרה לו גם לקיים הצגות מיוחדות ומוזולות לתלמידים מגיל 13, כחלק מ'מגמה הסברתית' לקראת משפט אייכמן.⁹⁴

בגלל המשפט המתקרב אישרה הצנזורה, אחרי ויכוח ארוך ובהתייעצות עם אנשי 'יד ושם' וארגוני ניצולים, את מיין קאמפף (*Mein Kampf*) – סרטו התיעודי של העיתונאי היהודי-גרמני-שוודי ארווין לייזר על עלייתו ונפילתו של הרייך השלישי, עם פס קול באנגלית. גם סרט זה הותר מגיל 13, אך נקבע שיוצג בלוויית שקופית פתיחה שהמועצה לביקורת ניסחה, ושבה הוסבר כי לא מדובר בסרט בידורי אלא בתיעוד של 'מפלצת הדמים הנאצית' ומעלליה שאסור לשכוח. כן דרשה הצנזורה שמיין קאמפף יוקרן לברו, בלי קדימון לסרט בידורי, פרסומות, יומני חדשות או מוזיקה.⁹⁵ הסרט זכה לחשיפה גדולה בעיתונות הישראלית ערב משפט אייכמן. לייזר הכין מעין סרט המשך בשם אייכמן והרייך השלישי (*Eichmann und das Dritte Reich*) שכלל חומרים תיעודיים חדשים, מסמכים רבים, צילום

92 יבלונקה, מדינת ישראל נגד אדולף אייכמן, עמ' 175-240.

93 רבוי של סרטים על תקופת השואה, על המשמר, 23.2.1961. בין הסרטים שהוקרנו בישראל במקביל לפתיחת המשפט היה קאפו (Kapo), סרט עלילתי של הבמאי האיטלקי ג'ילו פונטקורבו שלמרות נושאו השנוי במחלוקת וסצנות ממחנה הריכוז הותר מגיל 13 באופן אישי על ידי גרינשפון, בלי להביאו כלל למליאה. הצגת ביקורת, 3.4.1960, א"מ, ג-5058/33.

94 ישיבת המועצה לביקורת, 6.7.1959, שם, ג-5049/64; מא' בינשטוק למר גרינשפון, 16.8.1959, שם; ח' קרניאל על שיחה עם מר גרי, 10.4.1961, שם; מח' קרניאל לא' בינשטוק, 12.4.1961, שם. מבקרי עיתונות מחו על איכות התרגום, ואחד מהם ציין שבמקום היחיד שבו מוזכרת המילה 'יהודים' היא תורגמה ל'אנשים'. הצנזורה דרשה מיד מהמפיץ לתקן זאת. ראו: מח' קרניאל לא' בינשטוק, 17.3.1961, שם.

95 ישיבת המועצה לביקורת, 6.2.1961, 13.2.1961, 13.3.1961, שם, ג-5057/56; מח' קרניאל למר הירשנזון, 22.2.1963, שם; מל' גרי ל' הירשנזון, 14.3.1963, שם. כמה מחברי המועצה רצו לאסור את הסרט, המהלל לדבריהם את היטלר ומתייחס במונחים מזהירים לעלייתו של הרייך השלישי, יותר מאשר לנפילתו. אחרים, שהנחרץ שבהם היה חיים גורי, טענו שמוצגים בו כל ה'בהמיות וההיסטוריה הגרמנית', וכי זה 'לקח מציין לנוער' לקראת משפט אייכמן. יהיה זה אבסורד, אמרו גורי ואחרים, אם ישראל תאסור את הסרט.

במוזיאון לוחמי הגטאות ואפילו צילומי טלוויזיה של חברת NBC מהשבועיים הראשון של המשפט. הסרט הופק בשוויץ בידי לזר וכסלר וארתור בראונר, והוקרן באירופה כבר בקיץ 1961. בישראל הוא הותר לצפייה – לבקשת היועץ המשפטי לממשלה והתובע במשפט אייכמן, גרעון האוזנר, שצפה בו במשרדי הצנזורה – רק אחרי מתן גזר הדין וסיום ההליכים המשפטיים, בראשית 1962.⁹⁶ העיתון חרות הגדיר את הסרט דובר הגרמנית והאנגלית כ'לא רק כדאי' לצפייה אלא 'הכרחי!'; ואילו קול העם ציין שהוא מכוון במרומו אצבע מאשימה גם להנס גלובקה, מזכירו של קנצלר גרמניה המערבית קונרד אדנאואר, שעברו הנאצי ומעורבותו בפרשת אייכמן הטרידה את ממשלת ישראל לפני המשפט ובמהלכו.⁹⁷

קץ החרם על סרטים גרמניים בשנות השישים

במפנה שנות השישים, למרות זעזועים מעת לעת ביחסים המדיניים והביטחוניים שבין ישראל לממשלה כבון, נדמה החרם הישראלי הרשמי על סרטים מתוצרת גרמניה המערבית כתלוש יותר ויותר מהיחסים המסחריים והתרבותיים המתפתחים בין שתי המדינות. הייבוא, באמצעות הסכם השילומים, של סחורות גרמניות, בעיקר מתכות כבדות וכימיקלים לתעשייה ולפיתוח תשתיות, עמד לאחר עשור לקראת סיומו, אבל יחסי המסחר פרחו במגזר הפרטי, כשגרמניה שלישית רק לארצות הברית ולבריטניה כמקור ייבוא לישראל. הייבוא מגרמניה תרם באופן משמעותי לעליית הצריכה ולרמת החיים של מעמד הביניים הישראלי, והמכירות של פולקסווגן, אופל וב־מ־וּו הובילו את שוק הרכב המקומי.⁹⁸ כעדות נוספת לעוצמת הכוחות המסחריים הגרמניים בישראל, ואחרי לחץ כבד של חברות פרסום מקומיות, הפכה המועצה לביקורת את החלטתה לאסור הקרנה בבתי הקולנוע של סרטי פרסום מתוצרת גרמניה למרגרינה 'בלו בנד' ול'אפטרשייב פיטרולין', תוך הגדרתם, כדיבוב לעברית, כקו־פרודוקציות.⁹⁹

יבוא המוצרים מגרמניה המערבית גרר עדיין התנגדות ציבורית, שבוטאה בלהט על ידי האופוזיציה מימין – מפלגת חרות, אך גם על ידי הצד השמאלי של הקשת הפוליטית. בשיח הציבורי בלטה במיוחד ההתנגדות ל'מוצרי' תרבות גרמניים, ומשרדי ממשלה ורשויות

96 ח' קרניאל, זיכרון דברים (בכתב יד), 21.11.1961, שם, ג-5061/32; ישיבת המועצה לביקורת 27.11.1961, 8.1.1962, שם, ג-5061/32; שמואל אור, 'בממלכת הבד: גזר הדין', חרות, 27.3.1962; יצחק שומר, 'האייכמנים', קול העם, 5.7.1962. על הפקת הסרט ותוכנו ראו: טוביאס אברכט־הרטמן, 'המשפט בקולנוע, הקולנוע כמשפט: אייכמן והרייך השלישי, ארווין לייזר (1961)', סליל, 7 (2013), עמ' 1-26. על דיוני ממשלת ישראל בעניין הנס גלובקה ויחסי ישראל־גרמניה ברקע משפט אייכמן, ועל צילום הדיונים בבית המשפט לטלוויזיה, ראו: אורה הרמן, הכבשן והכור: מאחורי הקלעים של משפט אייכמן, תל אביב 2017.

97 שמואל אור, 'בממלכת הבד: גזר הדין', חרות, 27.3.1962; יצחק שומר, 'האייכמנים', קול העם, 5.7.1962.

98 יאר קוטלר, 'המכוניות הגרמניות בראש', הארץ, 11.7.1961; רפאל בן שושן, 'עשר שנות הסכם השילומים', הארץ, 12.9.1962.

99 ישיבת המועצה לביקורת, 15.1.1962, 5.2.1962, 21.5.1962, א"מ, גל-3882/6; הערה של ל' גרי, 30.5.1962, שם.

מקומיות נאלצו לשקול היטב את המותר והאסור בקשרים ההולכים המתפתחים בתחומי החינוך והתרבות עם גופים שונים בגרמניה המערבית.¹⁰⁰ האיסור על הופעות מסחריות בגרמנית בלבד של קבוצות תיאטרון מקומיות נשמר אף הוא, מן הסתם כי הדרישה להתרתן לא הונעה בידי אותם כוחות מסחריים שדחפו להתרת סרטים דוברי גרמנית.¹⁰¹ ביוני 1960 נכנעה הנהלת התזמורת הסימפונית הישראלית ללחץ הציבורי, ויתרה על ביצוע קטע שירה בגרמנית בסימפוניה 'התחיה' של מאהלר, וזו הושרה באנגלית.¹⁰² התזמורת נימקה זאת בתחושות שהתעוררו בציבור בעקבות לכידת אייכמן שבועיים קודם לכן, אך לאלה לא הייתה השפעה בסוף אותו חודש על הופעתה של השחקנית זמרת הוותיקה ומתנגדת הנאצים מרלן דיטריך בקולנוע 'תל אביב'. הקהל אחזו הנוסטלגיה היה זה שדרש ממנה בעצמו לבצע כמה מלהיטיה הגדולים בגרמנית. הניו יורק טיימס דיווח לקוראיו שבכך הסתיים בבת אחת החרם על השפה הגרמנית על הבמות בישראל.¹⁰³ הייתה בכך הגזמה, שהרי הצנזורה הוסמכה כבר ב־1956 להתיר ביצוע של קטעים מתאימים ובודדים בגרמנית על הבמות, אך בתוך שלוש שנים החליטה גם הנהלת התזמורת הפילהרמונית הישראלית ברוב גדול לאפשר קטעי גרמנית בהופעותיה.¹⁰⁴

האיסור הרשמי על סרטים מתוצרת גרמניה המערבית, יחד עם החרם הלא רשמי על ביצועים פומביים של יצירות וגנר ושטראוס, נותרו המעוזים הציבוריים הבולטים האחרונים של החרם על גרמניה. אולם את החרם על סרטים היה קשה מאד לקיים. בעקבות הפגנות של ארגוני הפרטיזנים בחורף 1958-1959 הקפידו ראשי ענף הקולנוע, כפי שהבטיחו, שלא להציג בתל אביב יותר מסרט דובר־גרמנית אחד או שניים בו־זמנית.¹⁰⁵ מספר הסרטים הגרמניים ירד בהתאמה, אך הבעיה המתמשכת מאז סוף שנות ה־50 הייתה הקביעה האם מדינות אחרות היו אכן מעורבות בהפקת סרטים מתוצרת גרמניה המערבית שהוגשו לביקורת. המועצה לביקורת פסלה אמנם סרטים, לא רבים, שמפיעיהם המקומיים לא הצליחו להוכיח שהופקו גם במדינה אחרת בנוסף לגרמניה המערבית,¹⁰⁶ אך לחץ בלתי פוסק ועתירות לבתי

100 'הנחיות בדבר קיום קשרי תרבות עם גרמניה', 3.12.1961, שם; דברי הכנסת, 2.1.1962, עמ' 850-864; שם, 9.1.1962, עמ' 873-874; שם, 9.1.1962, עמ' 902-912.

101 אישור מיוחד ניתן להופעתו בגרמנית של הבמאי והשחקן היהודי הנודע פריץ קורטנר, שביקר בארץ במאי 1958 וקיים רסיטל מיוחד שהכנסותיו הוקדשו להתאחדות עולי גרמניה. בשאלה האם לאפשר את הצגת 'יומנה של אנה פרנק' בגרמנית ובהשתתפות שחקנית אורחת משוויץ היו הדעות במועצה לביקורת חלוקות. ההכרעה הועברה לברי־יהודה, שהמליץ לאשר את ההצגה בתנאי שיובהר שאין בכך תקדים. מסיבה לא ידועה ההצגה לא הועלתה לבסוף. ישיבות המועצה לביקורת, 17.2.1958, 18.5.1958, 2.11.1958, א"מ, גל-3882/6; 'הופעת פריץ קורטנר', הארץ, 23.5.1958.

102 'התזמורת ביטלה תוכניתה לבצע סימפוניית מאהלר בגרמנית', למרחב, 6.6.1960.

103 'Dietrich's Songs Melted Israelis', *New York Times*, 29.6.1960

104 שפי, *טבעת המיתוסים*, עמ' 99-102.

105 מל' גרינשפון לד"ר י' רוזנברג, 18.1.1960, א"מ, גל-3882/6.

106 ראו למשל: *היום מתחתן בעלי* (*Heute heiratet mein mann*), שם, ג-5047/12; *ארלט ניצחה את פריס* (*Arlette erobert Paris*), שם, ג-5049/79; *מלך הצ'רדש* (*Der Czardas-König*), שם, ג-5052/89.

משפט הביאו לעתים להתרת סרטים שתחילה נפסלו.¹⁰⁷ הצנזורה סירבה כמה שנים להתיר את הקרנת הקומדיה המוזיקלית מתוצרת גרמניה **שירי בעבורי** (*Du Bist Musik*), משום שהמפיץ הישראלי לא הצליח להוכיח שמדובר בקופרודוקציה שוויצרית, אך בנובמבר 1962 היא נכנעה כיוון שהמפיץ היהודי של הסרט, ארתור בראונר, רשם חברת הפקה בשווייץ וחשוב מכך – השקיע בתעשיית הקולנוע הישראלית.¹⁰⁸ בעקבות זאת הוכרו כל סרטיו של בראונר כקופרודוקציות, גם כשהצנזורה חשדה שאינם כאלה.¹⁰⁹ מספר הסרטים שנעשו בשותפות עם גרמניה המערבית עלה מחמישה ב-1963 ל-18 בשנה שאחריה, ומזכיר המועצה לביקורת הודה ש'הרצועה הותרה במדה נכרת' ושאושרו להצגה 'סרטים ממוקפקים מבחינת הקופרודוקציה'.¹¹⁰

קושי מתמשך יצרה סוגיית השחקנים בעלי 'עבר נאצי'. הרשימה כללה שמות ודאיים מעטים, ולא היו מספיק הוכחות ביחס לרבים אחרים. משרד החוץ נדרש חדשות לבקרים לנסות ולאסוף מידע בנושא, אך המועצה לביקורת, כפי שהדגיש היו"ר לוי גרי (גרינשפון), לא הייתה בית משפט לדה-נאציפיקציה.¹¹¹ במרץ 1964 הופסקה באופן מידי בהוראת

-
- החיה **האהובה** (*Gelibte Bestie*), שם, ג-5052/95. ההפקה הגרמנית-ישראלית חולות לוחטים הוגדרה בהוראת שר הפנים על ידי המועצה לביקורת כסרט ישראלי (למרות שלא קיבלה תמיכה ממשלתית) כיוון שהסרט היה דובר עברית, ותוכנו ושחקניו ישראלים. הניסיון הלא מוצלח של ראש הממשלה בן-גוריון ושל קבוצת אנשי ציבור בראשות נתן אלתרמן לשנות את החלטת הצנזורה להתירו נבע מתוכנו, שפגע טענתם ב'ערכים מקודשים' ובזכר הנופלים בדרך לפטרה, ולא בגלל קשר גרמני להפקה. ל' גרי, 'סיכום על הסרט', 21.8.1960, שם, ג-5054/83; ישיבת המועצה, 12.9.1960, שם.
- 107 הסרט דובר הגרמנית שעלילתו מתרחשת במצרים, **אל חכים** (*El Hakim*), נפסל בידי הצנזורה שחשדה כי מדובר בהפקה גרמנית-מצרית. גם לאחר שהתברר כי מדובר בהפקה גרמנית-איטלקית, עם שחקנים אירופים, הוביל רוב קטן מהצנזורים להחליטה שלא לבטל את האיסור, בתואנה למעורבות מצרית בהפקה בעוד שסרטים מצריים אסורים לייבוא רגיל. נימוק נוסף, שלא נמסר למפיץ, היה הרצון שלא לעורר חיבה או נוסטלגיה למצרים בקרב צופים ערבים או מעדות המזרח. המפיץ פנה לבג"צ, ובלחץ היועצים המשפטיים הותר הסרט להקרנה. ישיבות המועצה לביקורת, 15.2.1960, 21.3.1960, 14.11.1960, שם, ג-5046/53.
- 108 מל' גרינשפון לפורום פילם, 29.10.1959, 24.11.1959, 6.7.1960, 2.10.1962, 19.10.1962, שם, ג-5047/74; ישיבת המועצה לביקורת, 26.11.1962, שם.
- 109 דיון בסרט **כשהם משתוללים** (*Wehe, wenn sie losgelassen*), ישיבת המועצה לביקורת, 27.1.1964, שם, ג-5069/93. **העכברושים** (*Die Ratten*), סרט שהפיק בראונר על גרמניה שלאחר המלחמה הותר כקופרודוקציה גרמנית-אמריקאית-צרפתית עוד בפברואר 1960 משום שהבמאי רוברט סיודמק היה בעל אזרחות אמריקאית והופקה גם גרסה דוברת צרפתית לסרט. שם, ג-5046/104. **החייל האמיץ שוויק** (*Der brave Soldat Schwejk*) הותר באוגוסט 1961 לאחר שהוצג לביקורת כהפקה אוסטריית. שם, ג-5060/4.
- 110 **שנתון הממשלה**, תשכ"ד, עמ' 318; שם, תשכ"ה, עמ' 306; מח' קרניאל לחברי המועצה לביקורת, 13.8.1965, א"מ, גל-3882/6.
- 111 ישיבת המועצה לביקורת, 17.1.1966, שם; ראו: רשימות של חשודים בנאציזם, שם, גל-3886/11. מפיץ אחד שהתייאש מלחכות לתשובה העדיף להחזיר קבוצת סרטים למפיקים בגרמניה ובאוסטריה. ראו: הטיפול בסרטים לילי (*Lilli, ein mädchen aus der grossstadt*), שם, ג-5046/105; **השטן מביים**

הצנזורה הקרנת הסרט האוסטרי העטלף (*Der Feldermaus*), על פי האופרטה של יוהן שטראוס, לאחר שאחד הצופים, שחקן וינאי בעברו, זיהה את השחקנית-זמרת ההונגרית מריקה ראק, כוכבת נודעת בסרטים נאצים ששמה הוסתר בכותרונת הסרט.¹¹² בדצמבר 1965 הופסקה הקרנת גולדפינגר (*Goldfinger*) מסדרת סרטי ג'יימס בונד, לאחר שהשחקן הגרמני גרט פרוכה, שהופיע בו בתפקיד הנבל הראשי, סיפר בראיון עיתונאי כי היה בעברו חבר במפלגה הנאצית. הפרשה עשתה כותרות בתקשורת האמריקאית ואתרוד קרים, יו"ר חברת יונייטד ארטיסט ההוליוודית שמימנה את הפקת הסרט והפיצה אותו בעולם, שלח מברק לסגן ראש הממשלה אבא אבן והביע תדהמה מכך שמדינה ש'עושה כל הרבה עסקים עם גרמניה' מחרימה סרט בגלל 'שחקן אחד' שהיה חבר מפלגה בגיל 16. קרים, שהיה ידיד אישי של הנשיא לינדון ג'ונסון ותומך גדול בישראל, הזהיר שהחרם יפגע בתדמיתה של ישראל בהוליווד ובציבור האמריקאי, והזכיר את החרם הערבי שנגדו פעלו תומכי ישראל בארצות הברית.¹¹³ גם הצנזורים חשבו שהאיסור אינו הגיוני, וגולדפינגר חזר לאחר חודשיים למסכי הקולנוע בישראל, אחרי שמשרד החוץ אישר עדויות שפרובה עזב את המפלגה הנאצית עוד לפני מלחמת העולם השנייה ובמהלכה אף הציל משפחה יהודית.¹¹⁴

כינון היחסים המדיניים המלאים בין ישראל לגרמניה המערבית באביב 1965 החריף את הוויכוח במועצה לביקורת בעניין סרטים מתוצרת גרמניה. גרי, וקודמו בתפקיד היו"ר זאב מליון, סברו ש'אי אפשר להתעלם מן המציאות החדשה', ושככל מקרה אין הבדל בין סרטים גרמניים לסרטים אוסטריים או לסרטי 'קופרודוקציה מפוקפקת'. זו הייתה דעת הרוב במועצה לביקורת, למרות שכמה מחבריה המשיכו לטעון בתוקף שיש להמשיך בהחרמת סרטים גרמניים ולהחמיר עוד יותר בעניין סרטי קופרודוקציה.¹¹⁵ באותו זמן אף הותר לראשונה לתיאטרון מקומי, אחרי עשור ויותר של איסורים והגשת תביעות, להעלות הצגות על טהרת השפה הגרמנית באופן פומבי ומסחרי.¹¹⁶ באוגוסט 1966 ביקשה המועצה לביקורת משר הפנים והממשלה לבחון מחדש את המדיניות לגבי סרטים גרמניים, ובאופן מיוחד לבטל את האיסור על הקרנת אנו ילדי הפלא, שהוזכר מדי פעם בלגלוג בעיתונות

(*Der Teufel führt Regie*), שם, ג-5045/110; רק פעמיים אנו צעירים (*Man ist nur zweimal jung*),

שם, ג-5045/113; משפטו של ר"ר קורדה (*Gestehen Sie, Dr. Corda!*), שם, ג-5046/107; השנה הגנובה (*Das gestohlene Jahr*), שם, ג-5048/25.

112 אהרון דולב, 'למאריקה ראק – הכניסה אסורה', מעריב, 20.3.1964.

113 ישיבת המועצה לביקורת, 13.12.1965, א"מ, ג-5152/63; מא' קרים לאבא אבן, 16.12.1965, שם;

James Feron, 'Israel Bans "Goldfinger" Movie Because of Frobe's Nazi Past', *New York Times*, 15.12.1965; Richard Z. Chesnoff, 'Former Nazi Cause of Israel "Goldfinger" Ban', *Los Angeles Times*, 17.12.1965. על פעילותו של קרים למען ישראל ראו: תום שגב, 1967 – והארץ שינתה את פניה, ירושלים 2005.

114 ישיבת המועצה לביקורת, 10.1.1966, 17.1.1966, א"מ, ג-5152/63; "Goldfinger" Allowed to Play in Israel', *New York Times*, 13.2.1966

115 ישיבת המועצה לביקורת, 18.4.1966, א"מ, גל-3882/6.

116 מח' קרניאל לל' גרי, 12.5.1966, שם, ג-3588/25.

כדוגמה לשרירות הלב של הצנזורה המתירה סרטי 'קופרודוקציה קלוקלים' אך אוסרת סאטירה אנטי־נאצית נודעת.¹¹⁷

הממשלה דנה בנושא כעבור כמה חודשים. שרי מפ"ם ואחדות העבודה, שהובילו מראשיתו את המאבק בנורמליזציה עם גרמנית המערבית, שכנעו את שאר השרים שרצוי לדחות את ההחלטה בגלל דיון ציבורי שהתקיים באותם חודשים בעלייה בתופעות ניאור־נאציות בגרמניה. כעבור חצי שנה, באפריל 1967, קיבלה הממשלה ברוב קולות החלטה להסמיך את המועצה לביקורת להיתר סרטים מתוצרת גרמניה כל עוד אינם בעלי תוכן נאצי או שמשתתפים בהם נאצים לשעבר.¹¹⁸ יום למחרת החליטה המועצה לביקורת להיתר את הקרנת אנו ילדי הפלא, שעלה למסכים בדצמבר 1967.¹¹⁹ עוד קודם הפך העלמה רוזמארי להקרנה (מגיל 16 בגלל 'אירוטיקה בלתי מוסרית' ו'אווירה של שחיתות'). זאב רב־נוף, מבקר קולנוע ורוב התקופה חבר המועצה לביקורת, כתב בדבר ש'הלבנתו' של הסרט מתוך 'הרשימה השחורה' בישרה ב'קול דממה דקה' את סופה של 'צביעות גלויה ומכוערת' שהתירה רק סרטים מתוצרת גרמניה המערבית שהופקו לכאורה בשיתוף מדינות אחרות.¹²⁰ בשנה שלאחר מכן הותרו להקרנה 18 סרטים מתוצרת גרמניה בלי שתתעורר מחאה ציבורית.¹²¹ הנורמליזציה ביחסים עם גרמניה תפסה מקום טוב גם ביציעי בתי הקולנוע בישראל.

סיכום

החרם הממשלתי על 'סרטים גרמניים' ביטא בשנות המדינה הראשונות את הרצון של חלקים רחבים בציבור הישראלי ובחוגי השלטון למנוע כל קשר עם גרמניה ועם העם הגרמני. האיסור חל על סרטים מתוצרת גרמניה או שהיו דוברי גרמנית. הוויכוח בציבור ובממשלה סביב האיסור שהטילה המועצה לביקורת סרטים ומחזות על השימוש בגרמנית הצביע על יחס אמביוולנטי לתרבות ולשפה – שפתם של היינה, הרצל והיטלר, אך בכלל הקשור לסרטי

117 ישיבת המועצה לביקורת, 1.8.1966, שם, גל-3882/6; מל' גרי לשר הפנים, 14.8.1966, שם. חלק מחברי המועצה אמרו בישיבה ב־1 באוגוסט שאינם מבינים את התלהבות העיתונות מסרט שאינו מראה את המלחמה וזוועותיה, אינו מתייחס לשואה, ושאת הסאטירה שבו לא יבינו ישראלים שאינם דוברי גרמנית.

118 ישיבת הממשלה, 30.10.1966, 27.11.1966, 9.4.1967, א"מ.

119 ישיבת המועצה לביקורת, 10.4.1967, שם, גל-3882/6; זאב רב־נוף, 'ותר טוב מאוחר...', דבר, דבר השבוע, 15.12.1967.

120 ישיבת המועצה לביקורת, 21.6.1967, א"מ, ג-5085/55; זאב רב־נוף, "הולבנו" הסרטים הגרמניים, דבר, 10.7.1967. העלמה רוזמארי היה הראשון כיוון שהמפיץ אוטו זוננפלד, שלא הפסיק לפנות מעת לעת בעניין הסרט שלו, ביקש שוב היתר הקרנה מיד אחרי שנודעה החלטת הממשלה. מבקר קולנוע קבע במעריב כי דווקא הסרט הגרמני הראשון המוצג בגלוי בישראל, על חייה ומותה של פרוצה המשרתת את בעלי ההון וחרושת המפעלים בגרמניה, אינו מעז באמת לבקר 'במלוא האומץ' את גרמניה שלאחר המלחמה, ומודגש בו 'היסוד הטבטוני'. יעקב בן־הרצל, 'גרמניה (האחרת) גרמניה מעל הכל', מעריב, 17.7.1967.

121 שנתון הממשלה, תשכ"ט, עמ' 442.

קולנוע היה מדובר בתוצרת גרמנית שהוחרמה מראש בגלל מקום ייצורה. סרטים נאסרו בראש ובראשונה בשל מקום הפקתם, לא דווקא בגלל תוכנם, שפתם או מטענם התרבותי. היחסים המדיניים המתפתחים עם אוסטריה גרמו לכך שבאמצע שנות החמישים נאלצה הממשלה לאשר את הקרנתם של סרטים דוברי גרמנית כל עוד היו מתוצרת אוסטריה או שוויץ. עצם העובדה שנדרשו שוב ושוב החלטות ממשלה בעניין שהיה לכאורה בסמכותה החוקית של המועצה לביקורת, מלמד על הרגישות המדינית והציבורית של מדיניות החרם על סרטים גרמניים. לחצים מסחריים בלתי פוסקים של מפיצי הסרטים המקומיים, בשל מה שהתברר כדרישה ציבורית גדולה, הביאו לכך שבראשית 1958 אישרה הממשלה סרטים מתוצרת אוסטריה או מדינות אחרות שתעשיית הסרטים המערב גרמנית הייתה שותפה בהפקתם. הכל, כולל שרי הממשלה, ידעו שרובם ככולם נוצרו למעשה בגרמניה המערבית, אך ההחלטה אפשרה לקיים לפחות מראית עין של חרם על סרטים 'גרמניים' במוצהר. מראית העין הזו נדרשה ליישב עד כמה שניתן בין התביעה לחרם מוחלט על גרמניה לבין הלחצים המדיניים של ממשלת אוסטריה, וחשוב מכך – הלחצים המסחריים שיצרה הדרישה בציבור לבידור דובר גרמנית בקולנוע.

בכל הקשור לסרטים אוסטריים או לסרטי 'קופרודוקציה' גרמניים, החרם התמקד מעתה באופן אישי במפיקים, במאים או שחקנים בעלי עבר נאצי. התהליך לבירור עברם של עשורת יוצרים חשודים היה רצוף קשיים, למרות הסיוע של משרד החוץ. המועצה לביקורת אף התלבטה, ובכך לא הייתה יוצאת דופן, בהגדרת הקריטריונים למידת התמיכה של יוצרים שונים בשלטון הנאצי ובפשעיו. מדיניות הצנזורה על תוכן הסרטים הגרמניים נועדה שלא להשאיר פתח לטיהורו של העם הגרמני בתקופת השואה או לאחריה באמצעות הצגת 'גרמנים טובים' על מסך הקולנוע. אך גם כאן התעוררו ויכוחים סביב פסילת סרטים בעלי מסר אנטי-נאצי או כאלה שחשפו בכל זאת טפח מאימי השואה בפני הצופים בישראל.

זרם הסרטים הגרמניים שהציף כך או אחרת את בתי הקולנוע בסוף שנות החמישים יצר התנגדות גדולה, לא רק בחוגי האופוזיציה. ואולם, מחאתם של ארגוני ניצולים ופרטיזנים לא שינתה את מדיניות הממשלה, שהוכתבה על ידי צרכים דיפלומטיים, אלא רק מיתנה את מספר הסרטים הגרמניים שהוצגו בארץ במחצית הראשונה של שנות השישים. עם זאת, הביקורת על החרם הרשמי על סרטים מתוצרת גרמניה המערבית, שהופקו לכאורה ללא שותפים במדינה אחרת, הלכה וגברה בשל העובדה שסרטים גרמניים רבים התחזו ל'קופרודוקציה' כדי להשיג היתר. היחסים המסחריים והתרבותיים המתפתחים בכל המישורים עם גרמניה המערבית, ובעיקר כינון היחסים המדיניים המלאים באביב 1965, הביאו בתוך שנתיים לביטול שארית החרם על סרטים גרמניים. אלה נפסלו או הותרו מעתה בידי הצנזורה רק על פי תוכנם, ככל הסרטים האחרים. הרגישות של הצנזורה להצגתם של 'גרמנים טובים' על המסך נמוגה אף היא במהלך העשור שלאחר מכן.¹²² לחץ ציבורי ומשפטי על המועצה

122 בשנת 1968 אסרה הצנזורה שני סרטים גרמניים שעסקו בשואה. ראו: 'עלה מספר הסרטים שהוצגו',

לביקורת אף הביא להתרת הקרנתם של שני סרטים מתוצרת איטליה שיצרו הד בינלאומי, למרות שהצנזורה פסלה אותם תחילה בנימוק של פגיעה בזכר השואה.¹²³ מן הסתם, רבים בישראל המשיכו באופן אישי להדיר את רגליהם מבתי קולנוע שהציגו סרטים גרמניים, אך ההחלטה האם עצם הצפייה בהם ראוי לנוכח זכר השואה נעשתה מעתה בעיקרה על ידי יחידים, ולא נקבעה בדיוני ממשלה או על ידי המועצה לביקורת סרטים ומחזות.

הצופה, 30.4.1969. בשנת 1974 היא התירה ללא הערות את המותחן ההוליוודי **תיק אודסה** (*The Odessa File*) שבו הופיעו 'גרמנים טובים', קצין צבא מוסרי במלחמת העולם השנייה, ובנו המשתף פעולה עם המוסד ללכידת רוצחו הנאצי. א"מ, גל-2404/19.

123 **שוער הלילה** (*The Night Porter*) שם, גל-2407/8, **ושבע היפהפיות** (*Pasqualino Settebellezze*), שם, גל-2414/38.